

UMUK' T'AN A JUNMUUCH' A WALAKOO'
ULIK'SAJB'AJIL ICH KAJ ETEL UPACH KAJ

MUK'T'AN TI'I
UJUNMUUCH' TAK
B'A'AL.

Autoridades

K'ulb'il Yol Twitz Paxil

Academia de Lenguas Mayas de Guatemala.

Upolil/Presidente: Pascual Sol Solis

Avenida Reforma 3era-calle-zona-10

Teléfono: 2503-7000

Correo Electrónico: almg@almg.org.gtalmdl@almg.org.gt

Dirección Lingüística Cultural

Ukuuchil Uwichil Nu'kul

Mgtr. Juan Antonio Us Maldonado.

Director Lingüístico y Comunicación

Lic. Hector Xol Choc.

Jefe de Departamento Lingüístico.

MUCH'TAL T'AN MAYA MOPAN
COMUNIDAD LINGÜÍSTICA MAYA MOPAN
Upoliloo' Uyotochil Much'tal T'an Mopan

Junta Directiva De La Comunidad Lingüística Mopan

Upolil/Presidente: Simri Eliazar Ical Asig.

Uka'tuul Polil/ Vicepresidente: Carlos Alberto Yaxcal Caal

Aj Tz'iib'/Secretario: Emilio Alberto Chiac Bol

Aj Il Pach Tak'in/Tesorero: Porfirio Cipriano Icó Pop.

Juntuul Anat/Vocal I: José Mónico Coj Cún

Ka'tuul Anat/Vocal II: Jeydy Caal Choc.

Oxtuul Anat/ Vocal III: Ezequiel Caal Bol

Aj Meyajoo' Ichil Uyotochil Much'tal T'an Mopan
Equipo Técnico De La Comunidad Lingüística Mopan

Aj il Meyaj/Coordinador Técnico: Ermitaño Coy Xol

Mansan t'an ich t'an/ Técnico Traductor e Intérprete: Yáquelin Oneyda Caal Cohuoj

UMUK'IL T'AN YOTOCH KAJ; CODIGO MUNICIPAL

Comunidad Lingüística Mopan

Bo. Vista Hermosa San Luis

Departamento de Petén

Tel: 59965377

UTUSA'ANIL

UKAJEEB' T'ANIL Tulakal Uwichil.....	7
UKA'P'EEL T'ANIL Wetlu'umal etel unoochil kuuchil PAYANB'EJ JÄP'AANIL Wetlu'umal.....	9
UKA'P'EELIL JÄP'AANIL Ulu'umil.....	12
UYOXP'EELIL UJÄP'AANIL Uwichil b'iki ka' kuxlk waxan ka' utzkinb'ik junp'eel Kaj.....	14
UYOXP'EEL T'ANIL Unoochpolil etel uwichil meyaj kaj. UYOXP'EEL T'ANIL Unoochpolil etel uwichil meyaj kaj.....	16
UK'AP'EEL JÄP'AANIL Upoliloo' kajal.....	25
UYOXP'EELIL JÄP'AANIL Upoliloo' kaj etel uyet meyaj.....	27
UKÄNP'EEL JÄP'AANIL Upoliloo' aj T'anil, upoliloo' meen kaj waxan aj anat polil kaj.....	29
KÄNP'EEL T'ANIL Tz'ab'äl eeltab'äl etel uyanil wetlu'umal PAYANB'EJ JÄP'AANIL Tz'ab'äl eeltab'äl etel uyanil wetlu'umal.....	32
JO'P'EEL T'ANIL Uwichil meyaj yotochkaj PAYANB'EJ JÄP'AANIL Ket umeyajoo' ayotochkaja.....	34
UKA'P'EEL JÄP'AANIL Aj kanan kaj.....	39
UYOXP'EEL JÄP'AANIL Uwichil utusa'anil meyaj.....	36

UKÄNP'EEL JÄP'AANIL	
Aj meyajoo' yotochkaj.....	41
UJO'P'EEL JÄP'AANIL	
Ukuuchil tak meyaj yotoch kaj.....	44
UWÄKP'EEL JÄP'AANIL	
B'oon ayanti'i akaja	
PAYANB'EJ T'ANIL	
B'oon ayantijoo' akaja.....	48
UKA'P'EEL T'ANIL	
Up'ax yotoch kaj.....	51
UYOXP'EELIL T'ANIL	
Le'ek utz'aj a Noj Kaja.....	54
UKÄNP'EEL T'ANIL	
Utak'inil ti'i meyaj Yotoch kaj.....	57
UWUKP'EEL JÄP'AANIL	
Uwichil umeyaj etel utusa'anil umeyaj aj il Pach meyaj	
PAYANB'EJ T'ANIL	
Utusa'anil wichil aj il meyaj.....	61
UKA'P'EEL T'ANIL	
Utusa'anil ulu'umil etel ujok'ol taanil.....	62
UWÄXÄK P'EEL JÄP'AANIL	
B'iki ka' ub'o'te usip'il	
UPAYANB'EJ T'ANIL	
K'ui ama'ki' ub'etaja etel b'iki ka' ub'o'te.....	65
UKA'P'EELIL T'ANIL	
B'iki ka' uyaante ub'ajil.....	66
UYOXP'EELIL T'ANIL	
Aj ilpach sip'il yotochkaj.....	67
UKÄNP'EEL T'ANIL	
Ujob'eeb' uwichil.....	71

UTOJKINB'EEB'AL JU'UM UTUSA'ANIL

JUNMUUCH'POLIL NOJ KAJ LU'UMIL T'AN

TAN UYAD'IK:

Le'ek uju'umil ut'anil noj kaj ti'i Ulu'umil T'anil tan uyad'ik tib'el uka'a utz'aa' uyanil umuk'il ti kuxtal ajujuntuulo'ono; ma' tu chaik ub'ete' tulakal ak'as ti'i uyetlu'umala, le'ek upach umeyaj ti'i tulakal ti wetlu'umal, ad'aa umeyaj akunleeb'ala ka' utz'aa' ka' yanak ut'anil ti wetlu'umal, ka' patak ub'ete' le'ek k'ui uk'ati ub'ete' ti wetlu'mala etelxan yanak uyaj ilt'anil, ka' ub'ete' tiki' tulakal ti'i ma' uyantal ak'asili, ka' tz'ab'aanäk umuk'il ti'i ka' b'etab'aanäk ti ki' uwichil ameyaja.

TAN UYAD'IK:

Le'ek uju'umil ut'anil noj kaj Ulu'umil T'anil tan uyad'ik ti uyeel b'iki uwichil a meyaj ich Yotoch Kaja, etel tulakal b'oon unaaltajoo' ukuuchili, te'i tan uyad'ik b'iki uwichil umeyaj b'iki ti b'el ukaa ub'enes taanil, etel uyanil ichil akaja, etel aj ilwich meyaj ti'i a ka' jätzab'aanäk uwichil ameyaja, ti'i ka' tz'ab'aanäk ti ki' uwichil ameyaja etel tulakal atan uyad'ik umuk'il at'ana, ti'i ka' paatak tz'ab'äl eeltab'äl uwichil ti'i tulakal ka' tz'ab'äk umuk'il ti ki'.

TAN UYAD'IK:

Etel uwichil b'iki ti tan ujelb'aanäl tulakal etelxan ka' jätzab'aanäk tulakal uwichil ameyaj atan utz'eeek a noj kaja ti'i ka' yanak junp'eel tumul tukul ti'i meyaj ti'i ka' paatak naa'tab'äl Uki'il kuxtal ti ki' ti yaab' ti'i ka' ub'ete' uwichil umuk'il ameyaj ti'i ayotoch kaja b'etaja'anak jab'ix uwichil ukuxtal a kaja, mentäkä junp'eliliko'on, yaab' un'kul, yaab' kuxtal etel yaab' t'an.

MENTÄKÄ:

Etel tulakal uki'il uwichil atan uyad'iki etel ujätzil 171 utusa'anil

a) Le'ek uju'umil ut'anil noj kaj Ulu'umil T'anil.

TAN UTZ'EEK EELTAB'ÄL:

Ad'aa:

UMUK'IL T'AN YOTOCH KAJ

UKAJEED' T'ANIL

TULAKAL UWICHIL

Jun Jätzil. Tulakal. Le'ek uwichil a ju'um ad'aa ke'en ti'i ka' paatak meyajb'aanäl tulakal uwichik uki'il a meyaj etel b'iki ka' uchukoo' umeyaj ichil ayotoch kaj ti'i a kaja, ti'ixan ulaak' wichil meyaj le'ek tub'a tanak uyad'ik aju'um ad'aa, etel tulakal ayan ichili b'iki ka' meyajb'aanäk ichil a kaja ti'i ka b'etab'aanäk ti ki'.

Ka' Jätzil. Uwichil kuxtal kaj. Le'ek akaja le'ek ayan umuk' uyanil umen a noj kaja ti'i ka' paatak meyajb'aanäk upach etel tulakal ti wetlu'umal etel tulakal ayan ichil a kaja. Yan utz'ab'aanäl umuk'il etel b'iki ti walak ub'ensab'aanäl etel tulakal ti wetlu'umal, yaab'un'kul, yaab't'anil etel yaab' tukul.

Ox Jätzil. Muk' ub'ajil. Etel umeyaj umuk' tujunal etel Le'ek uju'umil ut'anil noj kaj Ulu'umil T'anil tan uyad'ik ti'i akaja, le'ek walak utz'EEK uyaj meyajoo' etel biki'il umeyaj, le'ek unooch polil a kaj Ulu'umil T'anil ti'i ka' uyila' tulakal, le'ek walak utz'EEK tulakal k'ui uk'atii etel b'oon ayanti'iji etelxan ayan ti'i akaja, b'oon unoxi'il ulu'umil, b'oon uyaab'il uyanil etel b'iki uwichil umeyaj. Ti'i ka' utz'aa' ka' meyajb'aanäk ti ki' yan ub'ensik upach ti toj ti'i ka' uyila' unooch polil ti tan umeyajb'aanäl ti ki' tulakal. Ma'ax junp'eel Muk' T'an waxan ulaak' jed'EEK uyad'ik ti ma' tu paatal uyad'ä' ti ma', ka' uk'atiinte u emes waxan uk'ati u junpaaykunte utukul uwichil umeyaj a Yotoch kaja etel uju'umil ut'anil noj kaj Ulu'umil T'anil.

Kän Jätzil. Utusa'anil unoxi'il. A kaja jed'EEK u jäp'b'aanäl jab'ix ti b'el aka wila' aleeb'ili: chumuk kaj, meen kaj, tz'i' kaj, uk'ä' kaj etel b'iki ti jäp'aan etel kuch, waxan chen ukuuhil ti'i ukuxtal, jab'ix xan b'iki uwichil ukuxtal ti uchb'en xooko'o, jed'EEK xan le'ek biki ti uk'ati ka' paatak a kaja, jab'ix a tan uyad'ik a ka' ti ka' k'äl jätzil ichil aju'um ad'aa.

Jo' Jätzil. Aantab'eeb' jab'ix uk'ayi akaja. Le'ekoo' akaja etel ulaak' t'anil ichil akajala yanoo' utz'eel uyool ti'i ka' uyaantoo' ti wet lu'umal etel ka' uchukoo' umeyaj ti ki', jätzaanak, etel ka' yanak umuk' uyanil ichil a kaja, etel yanak umuk'il a tan uyad'iki.

Wäk Jätzil. Uwichil K'ui uk'atii etel b'iki'il etel uyeele. Le'ek k'ui uk'ati umeyajte a kaja le'ek ad'aa:

- a. Tujajil ti'i etel
- b. Tz'ab'aani ka' umeyajte.

Le'ek b'iki uk'ati umeyajtee le'ek tulakal b'iki ka' b'etab'aanäk tu junal b'iki ti aalb'i umen umuk'il at'ana ti'i tu junal. Le'ek b'iki ti uk'ati umeyajte etel upolil akaj ti'i ka' uyeelte ti'i ka' p'aatäkoo' ich junp'elilik tukul etel ka' umeyajtoo' ti ki, ma' uyantal jel tukulu ka' utzikintoo' ub'ajil ichil a kaja, etel atan uyad'ik uju'umil umuk' t'anil kaj.

Wuk Jätzil. Kaj etel aj il muk' t'anil. Le'ek a kaja, junp'eel kuuchil yan umuk' tujunal ichil akaja, yan uyaj il muk' t'anil, yan xan umuk' ti'i ka' paatak ub'ete' ka' xan ub'etoo' umeyaj ulaak' ti'i ka' meyajb'aanäk upach ti toj uwichil, etel tulakal uwichil k'ui ayan ich kaja jab'ix yaab' tukul, yaab' un'kul etel yaab' t'an. Mak walal umeyajtik upach le'ek mak awalak utz'ek uwichil umuk'il t'an ti'i yotoch kaj.

Wäxäk Jätzil. K'ui ayan ichil akaja. Le'ek ayan ichil akaja le'ek ad'aa:

- a. Wetlu'umal
- b. Unoxi'il
- c. Le'ek upolil mak tan ub'ensik taanil ti wetlu'umal, jab'ix upoliloo' a Yotoch kaja etel xan a nooch winiko'o ti'i akaja.
- d. B'iki ti walakoo' umeyaj.
- e. B'oon uyaab'il utak'inoo'
- f. Uju'umil ichil a muk' t'ana etel uyanil alu'umu.
- g. K'ui a yantii a kaja.

Bolon Jätzil. Upoliloo' etel aj meyajoo' yotoch kaj. Le'ekoo' upoliloo' aj meyaj yotoch kaja le'ekoo' a yanoo' umuk' ut'an le'ekoo' upolil ti'i ka' paatakoo' uyad'ä' wa

jed'eek umeyajb'äl wa ma' le'ek k'ui uk'ato'o ke'enoo' ukuuchil chumuk kaj. Le'ekoo' aj meyaj yotoch kaja yanoo' umeyaj ich ketil eteloo' upolil, lekoo' uyeel b'iki ka' uchukoo' umeyaj ichil akaj.

Lajun Jätzil. Yaab' anatil Yotoch kaj. Leekoo' a yotoch kaja jed'eekoo' upaatal meyaj etel ulaak' anatili ti'i ka' paatakoo' ukänäntoo' umeyaj ti ki' ka' xan ub'etoo' ka' k'ochokoo' umeyajte tulakal uyad'ajo'o etel uju'umil ut'anil noj kaj Ulu'umil T'anil ti b'aalo'o ka' k'ochokoo' ich junp'elilik tukul ti'i ka' uchukoo' umeyaj etel ka' lek'ikoo' taanil ichil ayotoch kaja.

Le'ektaj aj meen muuch' ti'i meyaj ab'etaja'an etel ayotoch kaja yan uyantal uyaj il muk' 'anil ti'i il meyaj ti toj uwichil jupaay ti'i jujunp'eel ti yotoch kaja, le'ek yan uyilik tulaka b'iki ti tan ub'eel ameyaj ichil ayotoch kaja, ichil noj kaj xan, k'ui ti meyajil a jed'eek umeyajtiko'o ti'i ka' uyiloo' ka' ub'etoo' a meyaja waxan le'ek k'ui uk'ati utz'aa' a yotoch kaja.

Le'ek aj muuch' anat meyaj ti'i a yotoch kaja tulakal a kaja, aj meen kaj, yanoo' uch'aik utojil etel atan uyad'ik uwichil umk'il at'an ti'i yotoch kaja, tulakal uyotochil akaja b'eloo' ukaa ub'enes taanil upolil kaj waxan mak le'ek mak a jed'eek upaatala.

UKA'P'EEL T'ANIL

Wetlu'umal etel unoochil kuuchil

PAYANB'EJ JÄP'AANIL

Wetlu'umal

Junlajun Jätzil. Wetlu'umal. Le'ek ti wetlu'umal ichil a kaja le'ek tulakal b'oon a tanoo' ukuxtal ichil a kaja.

Ka'lajun Jätzil. Tub'a tan ukuxtal. Tub'a tan ukuxtal le'ek tulakal tub'a tan ukuxtal ti wetlu'umal.

Oxlajun Jätzil. Et'oktzil etel a chen walak umanälä. Ti wetlu'umal le'ek mak a mani junp'e jaab' kuxlak ichil ukuuchili, waxan te'l ak tan ukuxtal, waxan te'l ke'en ukuuchil ukono wa ulaak' ba'al ayanti'l le'ek k'uiji. Le'ek b'iki'il a ka' ilb'aanäkä etel ti wetlu'umala b'el ukaa tz'iibil ichil uju'umil yotoch kaj. B'aalo' xan ti wetlu'umal leekoo' awalakoo'

utalel ichil ulaak' naachil kaj wa ki' tulakal uju'um ti'l ka' paatak ti kuxtal ichil ti kajal. Yan xan a chen tan umanäl ti kuxtal ka'ax tub'ajaka jed'eek upaatal p'aatäl ti kuxtal ichil a kaja wa ka' p'aatäk junp'e jaab' ti kuxtal waxan ka' ilb'aanäk uju'um wa toj uwichil.

Känlajun Jätzil. Tupb'aani uwichil ••

Jo'lajun Jätzil. Uju'umil ukuxtal aj kajil ichil naachil kaj. Le'ek aj kajil umen yanaji ub'eel ti meyaj, uyanil, xok waxan ulaak' b'a'al, tan ukuxtal ich junp'eel naachil kaj, yan ukuntan ti kuxtal jab'ix ti tz'iib'a'an ichil a yotoch kaja.

Wäklajun Jätzil. Tupb'aani uwichil •••

Wuklajun Jätzil. Uyanil etel k'ui ayan ub'etik a et'oktzili. Uyanil etel k'ui a yan ub'etik a et'oktzil ad'aa:

- a. Ka' uchuk umeyaj ti wetlu'umal jab'ix ti tan uyad'ik uju'umil ut'anil noj kaj ti'i Ulu'umil T'anil etel xan umuk'il t'an ti'i a junmuuch' ti wetlu'umala.
- b. Ka' uhuk umeyaj yotoch kaj.
- c. Ka' uchuk uyanat etel xan ka' uk'atiinte ti ki' upach umeyaj ich yotochkaj.
- d. Ka' uchuk uyanat ichil umeyaj, jab'ix ti tz'iib'a'an ichil a muk' t'ana.
- e. Ke'enak ichil amuch'tal awalak uyantal ich yotoch kaja.
- f. Ka' uchuk uyanat tu yol ti'i ka' paatak uyila' b'iki upah ameyaj, b'iki ka' umeyajtoo' upach etel b'iki ka' paat'äk ichil akaja.
- g. Ka' tz'ab'aanäk eeltab'äl umen unooch polil kaj etel b'iki ti p'aati tulakal a meyajb'aani jab'ix ti tan uk'aatik a muk't'ana.
- h. Ke'enak ichil ajunmuuch' ayan ichil a yotoch kaja.

•• Tupb'aani uwichil ichil ajätzil 103 Tan Uyad'ik ichil a 90-2005, utzkinaja'an ichil ajätzil 2 etel tan uyad'ik ichil a 14-2006 ichil ajätzil 2 Tan Uyad'ik 29-2007. Tupb'i umen ajätzil 13 tan uyadik 23-2008.

••• Tupb'i umen jätzil 103 tan uyad'ik ichil 90-2005, utzkinb'aani ichil a jätzil 2 etel uyad'aj ichil 14-2006 etel jätzil 2 tan uyad'ik ichil 29-2007. Tupb'i umen jätzil 13 tan uyad'ik ichil 23-2008.

- i. Meyajb'äk jab'ix ukuxtal akaja ti b'aalo'o ka' uchuk uxinb'al ameyaj jab'ix ti tanoo'0 uyad'iki.
- j. Ke'enak ichil a much'tal awalakoo' ub'etik ti wetlu'umala ti'i ka' meyajb'aanäk ti toj uwichil.
- k. K'aatb'äl junp'eel much'tal ti'i ka' tz'ab'aanäk eeltab'äl k'ui uk'ati akaja, jab'ix ti tan uyadik a muk't'an ti'i a yotoch kaja.
- l. K'aatb'äl usij ool jab'ix ti tan uyad'ik ichil a muk't'ana, ichil a yotoch kaja.
- m. Ulaak'tak b'a'al a yan ti b'etik etel a yanto'ono le'ek a ke'en ichil a muk't'ana.

Le'ekoo' ti wetlu'umal a ma' aj kajilo'o noochwinikoo' tun yanoo' umuk'il uyanil ichil ti kajal, ke'enak jab'ix ti walak uyad'ik a ju'um ti'i a kaja, le'ektun a muk't'an etel uwichil umuk't'an yotoch kaj b'aalo' ti tan uyad'ik.

Wäxäklajun Jätzil. B'iki ti walakoo' umeyaj a et'oktzili. Lekoo' a et'oktzili jed'eeekoo' umuchkintik ub'ajil ichil ukajal, ke'enak ichil b'iki ti walakoo' umeyaj uchi ti'l ma' utupb'ul uwichil junpul ichil a kaja, jab'ix ti tan uyad'ik amuk't'ana etel xan uwichil a mukt'an ti'l a yotoch kaja.

B'olonlajun Jätzil. Aalb'l ti jed'eeekoo' upaatal ub'ete' mucch' ti'l meyaja. Le'ekoo' aj meen muuch' ti'l meyaja jab'ix ti tan uyad'ik a jätzil a manii, b'el ukaa ti p'aatäl tz'iib'aan te'l b'el ukaa tz'iib'il ichil uju'umil a kaja, ti'l ka' yanak umuk'il umeyaj, ti'l ka' p'aatäk tziib'a'an ma' tu manäl junp'e uj,. Le'ek k'ui a yanoo' uk'ub'ik ti'l ka' paatakoo' tz'iib'il ti'l ma' ub'onb'aanäl atan uya'ik ichil a jätzil b'olonlajun ichil a ju'um ad'aa, le'ek ad'aa yan uch'aiki: k'ab'a', tub'a etel b'oon xantal ukaa, k'ui uwichil umeyaj, b'iki, b'iki ti b'el ukaa ti meyaj, b'iki ti keenoo', makoo' a keenoo' ichili, etel mak b'el ukaa' umeyajte upach tulaka jab'ix ti tan uyad'ik ichil a muk't'ana.

Jun Käl ti Jätzil. Meen kaj tub'a keenoo' ti wetlu'umal. Leekoo' ti wetlu'umala leekoo' walakoo' walakoo' utz'eeek uyanil a kaja metäkä yanoo' uyanil ti'l ka' tz'abaaanäk tiijoo' uju'umil umuk't'an ti'l ka' uchukoo' umeyaj, tz'iib'aanakoo' ichil a ju'umu ichil yotoch kaj, etel b'iki ti keenoo' etel b'iki ti b'el ukaajoo' ti meyaj, eteloo' upolil a ak yanoo' uchiji ka' tzikinb'ikoo' umen akaja, jab'ix ti tan uyad'ik a muk't'ana.

Jun ti ka' k'äl Jätzil. B'iki ti walakoo' uch'aik ub'ajil ti wetlu'umal tu b'ajil. Walakoo' utzikintik ub'ajil etel xan walakoo' uk'ämik b'iki ti walakoo' uch'ail ub'ajil ichil ukajal, jab'ix b'iki ti walakoo' umeyaj uchi ichil a kaja.

UKA'P'EELIL JÄP'AANIL

Ulu'umil

Ka' ti ka'k'äl Jätzil. Tub'a k'ochi ulu'umil. Le'ek ti jed'eek upaatal meyajb'äl upach ti'ijak a yotoch kaja ka' ub'ensoo' ti ki', waxan le'ek a tan uk'aatikoo' ti wetlu'umala, leekoo' upolil akaja jed'eek ujäp'ikoo' a kaja ti yaab'tak uk'ä'ä, tanakoo' uyilik, tulakal, b'iki ka' jok'okoo' taanil le'ek b'oon akeenoo' ichil a kaja, b'iki ti uk'aatoo' b'iki ka' jäp'b'äkoo' etel tulakal a tan uyad'ik ichil a muk't'an ad'aa. Ka'tun paatakoo' utz'aa' waxan uyad'ä' b'iki ka' p'aatak a kaj ti jäp'aantunu, leekoo' upolil a kaja yanoo' up'aatäl tu k'ä' a ju'umu, ti'i Uyotochil aj cha' wichil ti'l a kaj etel Uyotochil aj il meyal ti'l Yotochkaj.

Le'ek a yotochkaja b'eel ukaa' utz'aa' eeltab'äl ichil u ujil Julio ti'l amal jaab', uju'umil b'iki ti p'aati jäp'aan ichil Uyotochil aj cha' wichil ti'l a kaj etel Uyotochil aj il b'oon unoxi'il kuuchil.

Ox ti ka'k'äl Jätzil. B'iki ti jätza'an a kaja. Le'ek tulaka b'iki ti walak umeyajtik upach tulakal ukuuchil unoxi'il a kaja. Tulakal b'oon unoxi'il ukuuchil a kaja walak umeyajb'äl ti yaab' upach etel b'iki ka' uyad'ä' ka' p'aatak upoliloo' akaja. Chumuk kaj ke'en uyotochil.

Ox ti ka'k'äl Jätzil Ka'sut. Uju'umil ti'l ka' paatak jelb'aanäl a kaja. Uju'umil ti'l ka' paatak jelb'aanäl aj nene' kaj ti noxi' kaja le'ek ad'aa:

Aj tz'i' kaj: yan uyantal ti'i:

- a. Yaab' wetlu'umal 5000 waxan 9000 tanak ukuxtal ichil.
- b. Uyeelakoo' a xok 25% ti'l akaja.
- c. Nukuch naj b'ej b'etaja'an ti toj ka'ax b'ikijak.
- d. Ub'enil k'ak'as ja' yalam lu'um.
- e. Yanakoo' uja'.
- f. Nukuch konol, nukuch naj, ka'ax jad'l' le'ek.
- g. Kuuch b'axäl etel je'nel.
- h. Yanak uk'aak'il a kaj ti'l ka' sasilak, ka' umächä' ka'ax 75% unoxi'il.
- i. Kuuch k'oja'anil, kuuch konol tz'ak.
- j. Ukuuchil kimen.

- k. Ukuuchil kanb'al xok etel ukuuch ju'um.
- l. Yanak aj kana kaja.
- m. Uyotochil taak' tak'in.

Aj Nene' Kaj: yan uyantal ti wetlu'umal waxan etel:

- a. Yan uyantal 2000 waxan 4999 wetlu'umal.
- b. Uyeelakoo' xok 10% ti wetlu'umal.
- c. Nukuch naj yanak ub'enil tulakal.
- d. Yanak ub'enil a ja' a ma'ki'i.
- e. Yanakoo' u ja' tulakal.
- f. Yanak uk'aak'il a kaj ti'l ka' sasilak, ka' umächä' ka'ax 25% unoxi'il"–.

Ox ti ka'k'äl Jätzil ox sut. Biki ka' p'aatäk uwichil ulu'umil. Chumuk kaj. Le'ek b'iki ka' p'aatäk uwichil ulu'umil chumuk kaja ichil aju'umu, u meen k'ä'tak tulakal b'iki ka' up'ätoo', yanoo' uyad'ik upoliloo' kaj, le'ekoo' yanoo' ub'etik tiki' b'iki ka' p'aatäk tulakal ti ki' tusa'an ka' p'aatäk. Mentäkä yanoo' ub'etik ti ki' umeyaj, tub'a p'aatäl ukaa tulakal, ka' umeyajtoo' upach a meyaj ti'i ka' jok'ok taanil a kaja, yanoo' uyantal uju'umil jab'ix ti tan uk'aatik a yotoch kaja.

B'iki ka' p'aatäk, waxan uwichil a kaja chen b'el ukaa meyajb'äl chen tii ka' b'iki'il a kaja etel b'iki'il aj tz'i' kaja tii ma' ub'etikoo' chen tii ka' paatakoo' ti lik'il taanil etel unoxi'il ulu'umil ukuuchiloo', wa ma' ke'en ichil uwichil uju'umil a yotoch kaja".

Kän ti ka'k'äl Jätzil. Ma' tojoo' uyool b'iki ti p'aati ulu'umoo'. Le'ek ti ma' tojoo' uyool b'iki ti p'aati ukuuchilo'o etel b'oon a kaj yana, b'eloo' ukaa uyila' utzikb'alte upach upoliloo' a kaja, uyeelak unooch polil, yanoo' uyutzkintik ti wäk uj, kajal ukaa le'ek ka' uk'ämoo' aju'umu, ti'i ka' paatak uyeeltoo' tulakal k'ui atan umanälä b'el ukaa uyila' Uyotochil aj il Kuuchil Kaj, yan uxokik upach, yan ukäxtik tulakal, much'tal, tulakal le'ek a jed'eeek umeyajtik upacha, te'i jed'eeek utz'eeek utukulu, ti'i ka' utz'aa' uyeelte Unooch polil a Noj Kaja, ti'i, ka' uyad'ä', ka' utz'aa' eeltab'äl ichil Uyotochil Ulu'umil T'anil, uyeelak ukajeeb' a ju'um a tan ub'etab'äänälä, ti'i ka' meyajb'äänäk upach ti'i xan ka' utzkinb'äänäk ti ki'.

Jo' ti ka'k'äl Jätzil. Ma' tojoo' uyool tub'a tan umanäl uyaam ulu'umoo' a kajo'o. Le'ek a ma'ki' oolil ayan etelo'o akaja , yanoo' umeyajtik upach lekoo' upolil akaja, tanakoo' uyilik k'ui atan umanäl etelo'o, ka' xan uyiloo' leekoo' a yanoo' uyanil ichil a kaja, eteloo' a kaj a choolo'o etel b'iki ka' ka' k'ochokoo' unaa'too' ub'ajil.

UYOXP'EELIL UJÄP'AANIL

Uwichil b'iki ka' kuxlk waxan ka' utzkinb'ik junp'eel kaj.

Wäk ti ka'k'äl Jätzil. K'aatb'äl ti'i ka' kuxlak waxan utzkinb'ik junp'eel kaj. Ti'i ka' paatak kasab'äl uju'umil ti'i ka' kuxlak waxan ka' utzkinb'ik junp'eel kaja yan ub'eel b'äläxa'an etel up'is waxan yanak uju'umil ich tz'amen, ka'ax 10% ti wetlu'umal le'ek b'oon atanoo' utz'eeek uyanili, kuxaanakoo' ichil akaja le'ek tub'a ukati ka' kuxlak waxan ka' utzkinb'ik akaja. Le'ek ajuum tub'a tanoo' uk'aatik k'ui uk'ato'o yan ub'etikoo' ti ki' ti'i ka' paatak uyeete unooch poliloo' akaja ti'i ka' paatakoo' utz'aa' tulakal k'ui a tanoo' uk'aatiki, ketak waxan ka nup'b'ukoo', le'ek b'ikijak a tan umanälä, tanak utziib'il tulakal a tan umanälä ti'i ka' ki'akoo' uyool ti b'aalo'o ka' paatakoo' uchukulb'es uju'umoo' a tan uk'aatik a ju'um ad'aa.

Wuk ti ka'k'äl Jätzil. Jelb'el uwichil uk'ä'tak akaja. Le'ek ka jäp'b'äänäk junp'eel kaja jad'i' jed'eeek uyutzkinb'il etel b'iki ka' uyad'ä' le'ek uju'umil ut'anil noj kaj ti'i Ulu'umil T'anil etel xan Uwichil Umuk'il uju'umil Yotoch kaj. Mentäkä, le'ek ka' jäp'b'äänäk junp'eel kaja yan ukuntal ichil ulu'umil a noj kaja, ti'i ka' p'aatäk jab'ix ti tan uyad'ik a upoliloo' a noxi' kaja le'ek ka' uyad'oo', ka' jäp'b'äänäk waxan ka' nup'b'äänäkoo', le'ek ka' jäp'b'äänäk junp'eel kaja jed'eeek uyojik ulaak' kaja.

Wäxäk ti ka'k'äl Jätzil. Kuxkinb'eeb' junp'eel kaj. Le'ek ukuxkinb'eeb' junp'eel kaja yan uyantal:

- a. Yan uyantal (20,000) wetlu'umal wa yaab'ak.
- b. Yanak ulu'umil ka' paatak jäp'b'äänäl ti'l ka' patak b'etb'el tulakal atan uk'aatik uyet'oko'o ti'l ka' jok'okoo' taanil, yanakoo' b'iki ka' kuxlakoo' ich et'oktzil, yanak tulaka uwichil iki'il akuxtala etel tak'in ti'l ka' paatakoo' ti jik'ol taanil etel akaja. Le'ek a tan uyaalb'älä, Uyotochil a il Lu'um ti'l a kaja yan uyad'ik, tub'a tan uk'ochol uyaam alu'um ti'l a tumul kaja;
- c. Le'ek a jäp' lu'um ti' a kaja a aalb'l ti'l a tumul kaja ma' uyantal a otzilil ichil a tumul kaja yan uyantal b'iki ka' jok'ok taanil tii ka' eeltab'äk ukaa tan ujäp'ik

ub'ajil. Etel atan umanälä, le'ek Uyotochil Aki'il Kuxtal etel Uyotochil aj Känän nukche'e etel Uyotochil aj il Tak'in ti'l a kaja, yan utz'EEKOO' eeltab'äl ti ma' tanoo' cho'ik ma'ak'ui ichil a kaja;

- d. Yanak tulaka uwichil naj ichil a kaja ti'l ka' paatak k'änb'aanäl ti'l ka' jok'ok taanil akaja. Mentäkä le'ekoo' upoliloo' akaja b'el ukaa uk'aate uju'umil tii ka' uyeeltoo' tii'joo' a tanoo' umeyaj ichil a yotoch kaja eten a tumul kaja a yantal uka'aja.
- e. Ka' yanak uwichil a meyaj ti'l ti wetlu'umala. Yan uyad'ik ti yan leekoo' upoliloo' akaja le'ek tub'a yantal ukaa a tumul kaja.
- f. Ka' uyad'oo' ti paataji naalb'äl tu pach a kaj etel a walakoo' umeyajtik upach aj p'is lu'umo'o ti'l a noj kaja, etel tulakal a yan ichil akaja.

B'olon ti ka'k'äl Jätzil. Meyajb'äl uju'umil. Ak k'ämaan a ju'umu tub'a tan uyad'ik ti b'etaja'an tulakal, ti b'aala' junp'e uj, le'ek upolil a kaja b'el ukaa ub'ete' ad'aa:

- a. Ka' utz'aa' ka' uyajb'äkoo' etel k'ui uk'atoo' upoliloo' a tumul kaja etel upoliloo', noochwinik etel b'oon ayanoo' uyanil ichil akaja.
- b. Ka' uyajb'äkoo' upoliloo' akaja waxan upoliloo' a kaj a ma' nojaanoo' uyool etel atanoo' ub'etiki, waxan leekoo' uk'atoo' ka' b'etab'aanäkä ichil a noj kaja tii ka' paatak ilb'aanäl b'iki ka' p'aatäk.
- c. Ka' uxiixtoo' tiki' ka' uyad'oo' uajil tulaka a tan uyad'ik ichil aju'umu etel tulakal a tan uk'aatik uwichil umuk'il a ju'um ti'l a yotoch kaja, ti'l tulakal a yotoch kaj waxan le'ek b'oon uyanoo' uyanili yanoo' utz'EEK eeltab'äl etel xan yanoo' uyanat le'ek b'ik'in ka' k'aatb'äkoo' ti'iji, b'aalo' xan ka' utz'aoo' uyanat waxan ju'um etel junp'eel much'tal le'ek b'ik'in uk'ato'o tii ka' k'ochokoo' unaa'too' ub'ajil.

B'etajaan tulakal, job'oo' uxiixtoo' le'ek k'ui uk'atto' uyeelte, le'ek upolil a kaja, tan uyad'ik utukul, b'el ukaa utz'aa' uyeelte unooch polil, ma' umanäl oxp'e uj.

Lajun ti ka'k'äl Jätzil. Umeyajb'äl Uwichil tuwich unooch polil. Le'ek unooch polil b'el ukaa uyad'ä' ti b'aala' wäk uj, le'ek b'ik'in uk'ämaj a ju'umu, ti'l ka' uyila' tulakal k'ui uyad'ajoo' ichil uyotochil a noj kaja b'aalo' xan ka'

paatakoo' uchukulb'es uju'um, ka' yanak amuch'tala ti'l ka' paatakoo' uyila' ti maak'ui a ka' manäk ichil akaja, b'aalo' ka' jok'ok tiki' tulakal, tii junp'e uj ka' uk'ajoolte upolil noj kaj, ka' ub'etoo' tiki' tulakal.

Junlajun ti ka'k'äl Jätzil. K'aatb'äl umeyajb'äl uwichil. Wa upolil a kaj ka' uyad'ä' ti yan uk'aatb'äl tiijoo' upoliloo' akaja waxan tiijoo' upoliloo a noj kaja ti ma' nojakoo' uyoolo ti jätzbaani ulu'umil akaja, yanoo' uyeeltik tii ka' uyad'oo' ujajil b'iki ti p'aati.

Ka'lajun ti ka'k'äl Jätzil. Upol a tumul kaja. Le'ek upol a tumul kaja yan ukuntal le'ek tub'a ka' uyad'ä' uju'umil ulu'umil a t'anili. Upolil kaj waxan lajun uyaab'il wetlu'umal ka' much'lakoo' etel k'ui a tan uk'aatik a ju'um ad'aa jed'eek uk'aatikoo' ka' mansab'aanäk tu laak' kuuchili, etel tulakal a tan uyad'ik ichilaju'um ad'aa, tii ka' paatak ti ki' b'aalo' xan ka' paatak meyajb'äl.

UYOXP'EEL T'ANIL

Unoochpolil etel uwichil meyaj kaj.

UYOXP'EEL T'ANIL

Unoochpolil etel uwichil meyaj kaj.

Oxlajun ti ka'k'äl Jätzil. Upolil kaj. Leekoo' upolil akaj yan ub'etik uch'aik upolil ameyaja, yanoo' ukänantik tulakal ayanoo' tti ichil ukajala, ka' uyiloo' ti ki' yanoo' uk'atiintik, unu'kuloo etel k'ui uyad'ajo' uyet'oko'o, etel k'ui a yanoo' ichil ukajala.

Känlajun ti ka'k'äl Jätzil. B'iki tu meyajb'äl ichil. Leekoo' upoliloo' akaja b'eloo' ukaa ub'etoo' uwichil b'iki ti b'eloo' ukaa ti meyaj, b'ikitak ti b'eloo' ukaa ti p'ätb'äl ichiloo' ukuuchil ti meyaj, jab'ix xan tii jujuntuulu, b'iki ti b'el ukaa b'oolboloo' tii ka' uchukoo' umeyaj ti ki' ich yotoch kaj.

Jo'lajun ti ka'k'äl Jätzil. Uwichiloo' umeyaj upoliloo' akaja. Le'ek ad'aa uwichil umeyaj upoliloo' akaja:

- a. Le'ek b'eloo' ukaa uyad'ä' wa jed'eek umeyajb'äl upacha.
- b. Uwichil tub'a k'ochi ulu'umil akaja etel xan b'iki ti keenoo' chumuk kaj.
- c. Yanoo' uchiitikoo' tulakal a keenoo' tu xoy a kaja tii ka' utzikb'altto' upach waxan ka' ub'eetoo' uju'umil a meyaja ichil uyotochil a kaja etel k'uitak ab'eloo' ukaa umeyajto'o, ka' utz'aoo' umuk'il wax an chumuk kaj waxan uyan meen k'äoo' tii ka'paatakoo' uyila' b'iki ka' uyutzkintoo' uwichil.
- d. Yanoo' uch'aik utojil ub'etik ti ki' etel umeyaj upoliloo' akaj etel b'iki ti tanoo' umeyaj.
- e. Le'ek uyotochil, aj b'et ju'umil lu'umu, ujajil, b'ik'in, uch'aik utojil etel b'iki ka' umeyajtajoo' tulakal yotoch kaj, jab'ix xan b'iki ti ka' uyad'ajoo' ka' uchukoo' umeyaj, tii' ka' uchuk uxinb'al ti ki' ichil a kaja.
- f. Unaaltajoo', umeyajb'äl, b'iki ka' umeyajtajoo' etel b'iki ka' b'oolb'okoo' etel awalak uyokol etel b'oon awalak ujok'olo ichil a yotoch kaja, eteloo' uyool upoliloo' akaja;
- g. Le'ek uwichil b'iki ti p'aatoo' uwichil umeyaj;
- h. K'ui uk'atoo' eteloo' ulaak'tak kaja;
- i. Le'ek uwichil a meyaj, b'iki ti b'eloo' ukaa ti meyaj ichil a yotoch kaja.
- j. Ka' kuxkinb'äänäk, ka' ilb'ik wax an utzkinb'äänäk uweichil umeyaj, ulaak' wichil meyaj; yan utz'eel eeltab'äl ti tan ujok'ol taanil etel atumu b'a'al ayan a leeb' ichil a yotoch kaja; etel b'iki ti walakoo'utaak'tik uwichil a meyaj awalakoo' ub'etik jab'ix ti tan uk'aatik a muk't'ana.
- k. Ka' utz'aoo' uwichil a meyaj u poliloo' akaja, tii ka' paatakoo' ub'enes ti ki' uwichil umeyaj ka' xan yanak ulaak' tub'a umeyajtikoo' upach, tii ma' uyojikoo' upach umeyaj ulaak' meyaj;
- l. Leekoo' aj il meyaj, aj utzkinaj meyaj etel mak a yanoo' uyanil ichil a yotoch kaja, yanoo' uyanat ich ketil, yanxan uyantal aj anat tiijoo' ti wetlu'umala, aj anatoo' aj tz'aj tukuloo' tii uwichil meyaj etel xan upoliloo' a kaja.
- m. Yanoo' uk'ämik tii ma' usa'täl uyaniloo' a tanoo' ukuxtal ichil akaja tii ma' utub'sikoo' unu'kul, eteloo' ut'an, etel uwichil ukuxtal.

- n. Ka' utz'aoo' umaante tulakal a yan tu k'aka' a yotoch kaja, b'ook ka' umaantoo' ka' uchukoo' umeyaj ich kaj, ka' uyaantoo' ub'ajil tulakaloo' aj meyaja ti b'aalo'o ka' jok'okoo' taanil tulakal ich kaj waxan ich meen kaj. Etel tulakal ayan tii a yotoch kaja, jed'eek utz'ab'äl uju'umil tiijo'o, waxan chen ka' tz'ab'äkoo' ti'i.
- o. Ka' utz'aoo' b'iki ka' kuxlak, waxan ka' uyutzkintoo' ka' uyiloo' b'iki ti tanoo' umeyaj, le'ek mak ka' umanes tulaak' kuuchil aju'um jab'ix ti tan uyad'ik amuk't'ana ichil a noj kaja;
- p. B'oon ab'el ukaajoo' unaalto'o, b'oon a b'eloo' ukaa usätä'ä eteloo' upoliloo' akaja; etel b'oon ab'eloo' ukaa' unaatel etel a much'tal tub'a tanoo' ub'eele.
- q. Etel k'ui ayanoo' ub'etik ti ma' b'eloo' ukaa ti much'tala.
- r. Etel b'iki ti b'eloo' ukaa ti tz'ab'äl unaal jab'ix ti tan uyad'ik amuk't'ana, umeyajoo', ulaak' naal etel tulakal uwichil awalakoo' ub'etik etel k'ui atan uk'aatik a kaja.
- s. Le'ek uk'änb'äl tulakal uyad'ajoo' ichil a much'tala waxan b'iki ka' uyaantoo' ub'ajil ichil a yotochkaja, eteloo' ulaak' aj anatoo', ichil akaja waxan tu laak' naachil kaj tti ka' paatakoo' uyanntoo' ka' lik'ik taanil jab'ix ti tan uyad'ik a muk't'ana.
- t. Ka' utz'aoo' eeltab'äl etel ka' ukänäntoo' b'iki ka' uch'aoo' ub'ajil eteloo' b'oon aj anat ayano'o ti'l ka' uchukoo' umeyaj ti ki' ichil a yotoch kaja, ma' chen junp'elikakoo' utukulu;
- u. Ka' uyiloo' b'iki ka' utz'aoo' umeyaj ichil a yotoch kaja, b'iki tu junaloo' eteloo' ulaak'oo' aj anat ichil akaja etel tulakal a walak umeyajtik upolil akaja;
- v. Ka' yanak aj känän kaja;
- w. Ka' meyajb'äk, tulakal atan uyaalb'äl etel ka' pul oolb'ok etel atan uyad'ik a noj kaj ichil a Jätzil 119 etel uju'umil ulu'umil t'anili;
- x. Ka' yanak uyotochil aj p'is lu'um etel ka' ub'ete' uju'umil a lu'umu etel b'iki ti tan uk'aatik a muk't'ana;
- y. Ka' tz'ab'aanäk eeltab'äl ka' xan känänb'äk tulakal a yan ichil a kaja;
- z. Ka' tz'ab'aanäk tu pach a kaj ukuuchil xok tii tulakal b'oon uk'atto' ukänä' axoko, ma'amak jed'eek uyad'ik ulaak' b'aala;

aa. Tulakal k'ui uk'ati a yotoch kaj ka' meyajb'aanäkä.

bb. Tzikk'alb'aanäk upach, unaaltajoo', b'iki ka' umeyajtoo' uwichil a meyaj ichil a kaj tijoo' ch'ajom etel ix chu'u.

Wäklajun ti ka'k'äl Jätzil. B'iki ka' uchukoo' umeyaj. Ichil a payanb'ej much'tal ab'etab'aani ichil a jaab'a, leekoo' upoliloo' akaja yanoo' ub'etik ulaak'oo' uyaj meen poliloo' tii ka' uyillo' b'iki ti tan up'aatäl a meyajtulakal ajaab'a, lekoo' ad'aa uwichil umeyaja:

1. Yanoo' uxok, uchukoo' ukanb'al xok ichil ut'an, unu'kul etel b'axäl;
2. Muk'aanakoo', ka' aantab'äkoo' umen aj il k'ojaanil;
3. Anat, meyaj naj, unoxi'il ulu'umil, kaj etel uyotochoo';
4. Ka' jok'okoo' taanil, aj sut, ki'il kuxtal etel kich'pan kuxtal;
5. B'iki ka' p'aatäk, b'iki ka' uyaantoo' ub'ajil, ka' yanakoo' umuk' ut'an;
6. Etel tak'in;
7. Tojakoo' uyool etel atanoo' ub'etiki;
8. Tijoo' ti wetlu'umal etel yanak a ki'il oolo;
9. Ichil et'oktzil, etel ix ch'up, tz'ub', ch'ajom etel ix chu', noochwinik nooch'up etel ulaak' wichil meyaj etel akaja, tulakal a yotoch kajo'o yanoo' upulooltik, etel b'oon awalakoo' uk'ämik tii ma' uyemel 0.5% tijoo' aj meyaj a tanoo' ub'etik yotoch kaja.

Leekoo' upolil akaja jed'eeek ub'etik ulaak' muuch' tii meyaja etel a ak yana.

Wuklajun ti ka'k'äl Jätzil. Tz'ab'äl eeltab'äl, b'iki ti p'aati, etel b'iki ka' uchukoo' umeyaj. Leekoo' aj meen muuch' ti'i meyaja yanoo' utz'eeek eeltab'äl tijoo' upolil akaja, etel unooch polil, etel tulakal a ka' k'aatb'äkoo' tijo'o uyeelakoo' umeyajtoo' upach; b'eloo' xan ukaa utz'aa' eeltab'äl k'ui uk'atoo' umeyajtoo' ichil a kaja etel b'iki ka' b'etoo' ichil a kaja.

Le'ek a yanoo' uyanil ichil upolil akaja jed'eeekoo' uyad'ik wa jed'eeek umeyajb'aanälä, jed'eeekoo' uk'aat anat etel ulaak' maka etel k'ui uk'atoo' ub'ete'e.

Jad'i' etel k'ui uk'atoo' uyotzkinte etel a kaja, le'ek a muk't'ana tan uk'aatik tii upoliloo' akaja ka' utz'aoo' utukul, ka' uyad'oo' ujajil ti'i ka' p'aatak ti ki', etel junp'eel yotochil meyaj patalak, ma' k'aat tak'in, ad'aa yan uyad'ik b'iki ti uchi umeyaj, ti ma' umanäl junp'e uj, waxan yanak junp'eel b'aal, yan utz'eeek uyeelte upoliloo' akaja.

Wäxäklajun ti ka'k'äl Jätzil. Much'tal etel upoliloo' kaj. Le'ek a much'tal etel upoliloo' akaja yan ub'etik upolil kaj waxan uka'tuulil polil kaj, waxan le'ek mak awalak ukuntal tu kuuchil ti ma' keen ala'ajii.

Yantal ukaa a much'tal ka' alb'äkä yantal xan ukaa ka' chiitbikech. Le'ek a much'tal b'etb'el ulaa junsut tu yaam a k'ini le'ek ka' chiitb'ikoo' umen upolil akaja, ulaak' a much'tala b'eteb'el ukaa le'ek b'oon sut uk'ato'o le'ek mak ka' uyad'ä' ichil upoliloo akaja, le'ek upolil a kaja b'el ukaa u chiitoo' tulakal, etel atan uyad'ik ichil aju'um ad'aa etel b'iki ti walak umeyajb'äl upach.

Ma' tu paatal yantal amuch'tal wa ma' ta chiitb'il waxan ma' tu k'ochol a ju'um, uyeelakoo' tulakaloo' upoliloo' akaja etel k'ui ab'el ukaa tzikb'alb'aanäl upacha.

Le'ek amuch'tala yan uyeeltikoo' tulakal, jed'eeexan ub'etikoo' tu junala le'ek ka' uyad'oo' b'iki uk'ato'o etel k'ui a b'el ukajoo' utzikb'alte upacha, etel tulakal b'oon a kuntal ukajoo' ichil a much'tala. Mentäkä, le'ek uk'ab'eetil upach a much'tala yan uyub'ajb'aanäl a tzikb'al tiijoo' ulaak' et'oktzili, upoliloo' akaja, etel k'ui a ka' uyad'oo' ulak'o'o, jed'eeekoo' uyad'ik a much'tal jab'ix b'iki uk'ato'o, ka' uyiloo' tub'a, b'ik'in ub'etikoo' a much'tala. Ichil a much'tala ad'aa, le'ek b'oon a ka' xokoo' ichil a much'tala yanoo' umuk' ut'an, jad'i' ma' tu paataloo' ujajkunte, wa ma' u tz'oksiko'o jed'eeek u wet'b'el a much'tal le'ek b'iki ka' uyad'oo upoliloo' akaja.

Lekoo' upoliloo' akaja jed'eeekoo' uyad'ik wa much'tala b'aalo' ti tan uk'aatik.

B'aalo' xan jed'eeekoo' utz'eeek a ki'olala waxan much'tal tijoj tiki'. Tulakal amuch'tala b'el ukaa b'etab'aanäl ichil yotoch kaj, jed'eeek ub'etab'aanäl tu laak' kuuchil wa b'aalo' uk'atoo' upoliloo' akaja, ichil ulaak' lu'um ti'ijak a yotoch kaja.

Le'ek ka' ilb'aanäk le'ek k'ui a tzikb'alb'aanäl ukaa upacha b'aalo' ti tan uk'aatik, upoliloo' akaj jed'eeek uk'aatik tiijoo' upolil a kuuchili le'ek k'ui a ka' uyad'o'o.

B'olonlajun ti ka'k'äl. K'ochol ichil amuch'tala. Tulakal upoliloo' akaja yanoo' ub'eel ich much'tal. Tulakaloo' yanoo' umuk' ut'an, ma' tu paatal jok'oloo' ich much'ta wa ma' uchoo ut'an; wa yan juntuu lak uk'ati uyad'ä ulaak' ba'ala, wa ulaak' mak ichil a tan uyad'ik amuk't'ana, ma' tu paatal utz'eeek utukul, lee'ek ka' jok'ok ti tan amuch'tala. Wa ka' yanak junp'eel ma'ki' oolo, etel ma' tu paatal uyiloo', jed'eeek uk'aatik tijoo' upoliloo' akaja jed'ek ujok'ol ichil a much'tal ayana.

Le'ek ama' walakoo' uk'chol ich much'tala, ti ma'yan uwichil ti ma' k'ocho'o, b'eloo' ukaa lik'sab'äl uju'um jab'ix ti tan uyad'ik upoliloo' akaja, b'el ukaa aalb'äl ti ma'yan ma'axmaki' ichil akuuchili, ma' eeltab'i uka'a, jo' k'in ich much'tal jok'sab'äl ukaa, ka' utz'ao' uyeelte unooch polil aj il meyaj ich Noj Kaj.

Wa ma' tanoo' uk'chol ti much'tal uyet'okoo' upoliloo' akaja, ichil amuch'tal uk'ato'o, upolil akaja b'el ukaa utz'aa' ulaak' mak tu kuuchil.

Ka' K'äl Jätzil. B'iki ka' p'aatäkoo' uwichil ut'an. Le'ek b'iki ka' paatäko'o, le'ek k'ui aka' uyad'o'o ichil a yotochkaja b'el ukaa ti jajatal wa ka' uyad'oo' tulakal ti ki' le'ek b'oon keenoo' ichi much'tala, jed'eeek uyad'ikoo' ulaak'a wa tan uyad'ik ulaak' b'a'al a ju'um ad'aa, wa ket utukul ti p'ato'o le'ek upolil a kaj yan lek'sik uk'ä' ti ka'sut waxan le'ek b'el ukaa uyad'ä' k'ui ab'el ukaa ub'ete'e.

Jun ti oak'äl Jätzil. Uju'umil t'an b'iki ti p'aati. Le'ek aj ilpach ju'um ti'i a yotoch kaja yan utziib'tik ti ki' a ju'um etel b'oon uyad'ajoo' ichil a much'tala, b'eloo' ukaa utz'aa' ujajil le'ek ka' xokb'aanäk ka' uyad'oo' ti ki' upoliloo' akaja, ma' tu xanta junp'e uj upach, le'ek a ju'umu le'ek b'el ukaa utaak'te ichil uyanil.

Ka' ti oxk'äl Jätzil. B'oon umuk' uyad'ajoo' a p'aati ichil a ju'umu. Le'ek b'oon umuk' upach etel b'oon uyad'ajoo' eteloo' upolil a kaja yan ub'etab'aanäl ti jomol; le'ek ulaak'a okol ukaa tu wäxäk k'inil le'ek ka' tz'ab'aanäk eeltab'älä, ma' tu tz'ab'aanäl eeltab'äl wa ka' uyadoo' ti b'eloo'to ukaajoo' umeyajtoo' upach.

Le'ek ka' tz'ab'äk eeltab'äl a ju'umu, etel b'iki uwichil a meyaja ichil uju'umil a noj kaja ma' yantal ukaa utool tijoo' a yotochkaja, le'ek ka' tz'ab'aanäk eeltab'älä, ma' tu xantal junp'e uj le'e ka' uk'amajoo' a ju'umu.

Ox ti oxk'äl Jätzil. K'uitak awalak uk'aatb'äl ti'i le'ek mak uk'ati yokol ti'i upolil akaja, aj anat waxan. Le'ek ka' p'aatak ti upolil kaja, wa aj anat le'ek ad'aa atan uk'aatiki:

- a. Aj kajilak etel tz'iib'aanak ich yotoch kaj.
- b. Uyeelak b'okiilak uwichil uyanil.
- c. Uyeelak xok etel tz'iib'.

Kän ti oxk'äl Jätzil. Uwichil unaal. Leekoo' aj anat meyaja kenakoo' ichil akaja, unaalo'o junp'eel sij olal, ejjed'eeekoo' ut'zab'äl ub'oolb'eeb'ala etel ulaak' wichil meyaj waxan etel much'tal, wa yan at'ak'ini waxan uchi umeyaj, te'i jed'ekoo' uyad'ik wa ka' b'oolb'oko wa ka'p'eel waxan oxp'eel tz'eeekak a ka' tz'ab'äk etel a ka' uyad'oo' upolil a kaja.

Upolil a kaj etel uyaj anat aj il pach meyaja yanoo' xan unaal ti ket etel a tan uyad'iko'o, le'ek ti walak ub'etab'aanäl amuch'tal le'ek tu k'inili. Wa ka' nak'sab'äk unaal upolil a kaja, etel b'iki ka' uyad'o'o, yanoo' uyad'ik waxan ka'tuul wa oxtuul ka' uyad'oo' ichil upoliloo' akaja etel xan ti yanak a tak'in ich yotoch kaja wa jed'eeek utz'eeke.

Leekoo' aj anata walakoo' umeyaj tu junal ichil a yotoch kaj waxan ichil ulaak kuuhil meyaj, b'eloo' ukaa ti naal lajun t'ul pach k'in tii ak'ini, b'eloo' ukaa

uk'ämä' unaal tulakal, tulakal ak'ini b'eloo' ukaa ti meyaj eteloo' upolil akaja. Le'ek aj meyaja yan uk'ub'ik uju'um amal k'in.

Leekoo' aj anata ma' tu mansab'äloo' ichil ulaak kuuchil wa ma' tu aalb'äl tijo'o, wa tanoo' umeyaj ti ki'i.

Jo' ti oxk'äl Jätzil. Ma' tu paataloo' ub'ete'. Ma' tu paataloo' umächä' ukuuchil upolil akaja waxan uyet meyajoo':

- a. Jed'eeekoo' uk'älb'äl le'ek mak ka' uk'atiinte umächä' ukuuchil upolil akaja.
- b. Wa yanak tu k'ä' junp'eelak meyaj ti'ijak a kaja.
- c. Wa yanak ap'ax etel uwichil a meyaj awalak ub'etik a yotoch kaja.
- d. Wa et'oktzil ayan ichil a yotoch kaja tub'a tanak uyad'ik a muk't'ana. Wa et'oktzil ke'enak etel upolil a kaj etel uyaj anat, b'el ukaa ti p'aatäl jad'i' upolil akaja. Waxan eteloo' ulaak' aj meyaj, b'el ukaa ti p'aatäl aj anat meyaja, b'el ukaa ti p'aatäl ti ma'yan aj meyaj ichil a kuuchili etel a tan umanälä, jab'ix ti tan uyad'ik amuk't'ana. Wa etel b'iki ti tan up'aatäl upolil akaja keenakoo' ichil le'ek tub'a ma' tu paatal p'aatälo'o jab'ix ti tan uyad'ik ajätzili, wa jaja, leekoo' upolil akaja b'el ukaajoo' uyad'ä' ti ma'yan aj meyaj ichil a kuuchili etel b'eloo' ukaa uk'aatoo' tiijoo' unooch pilo ka' utz'aoo' ti ulaak' mak.

Wäk ti oxk'äl Jätzil. K'ui a jed'eeek umanäl ti ma' ak'äkik ameyaj ichil a yotoch kaja. Le'ek ad'aa a jed'eeek umanäl ti ma' a k'ämik ameyaj waxan ka a p'ätä' ameyaj ti'i upolil kaj waxan aj meyaj:

- a. Le'ek a tan uyad'ik ajätzil a manii.
- b. Lajun ti känk'äl ujaab'.
- c. Wa k'ojaanech, wa yan junp'eelak k'ojaanil tii ma' tu chaik a meyaj ichil a kuuchil.

Wa ma' uk'ämik a meyaj waxan ka up'ätä' ameyaja ichil upoliloo' akaja, etel much'aanakoo' tulakal, b'eloo' ukaa' uyila' b'iki ka' ub'etoo' tii ka' p'aatäk ti ma'yan aj meyaj ichil a kuuchili, ka' utz'aoo' eeltab'äl ti jomol eteloo' upolil akaja, etel a tan uyad'ik umuk'il at'ana.

Le'ek ka' up'ätä' ameyaj upolil akaj ichil ukuuchili jad'ii b'el ukaa k'änb'äl wa ka' yanak ka'tuul wa oxtuul ka' uyad'oo ti ki' ka' jok'ok ichil umeyaj, te'itun b'el ukaa aalb'äl ti yan junp'eel ukuuchil ameyaja, te'i ti jomol b'el ukaa umächä' a kuuchil uka'tuul polil aj meyaj, b'eloo' ukaa uchiite jab'ix ti tan uyad'ik umuk' at'ana, ka' ub'etto' tiki jab'ix ti tan uk'aatik amuk't'ana.

Le'ek mak ka' umächä' akuuchili, b'el ukaa umächä' ukuuchil ichil junp'eel much'tal eteloo' upoliloo' kaj, le'ek ka' aalb'äk tii umen upolil a Noj kaja, tulakal tan ub'etab'aanäl ti toj jab'ix ti tan uyad'ik amuk't'ana. Le'ek mak up'ätaj ameyaja ma' tu paatal jok'ol wa ma' umächä' ukuuchil le'ek mak a b'el ukaa ti p'aatäl tu jelili, jed'eeke wa hen tan ujelb'el ukuuchil.

Wuk ti oxk'äl Jätzil. Tintal ukaa tu kuuchil. Leekoo' upoliloo' akaja b'eloo' ukaa umächoo' ukuuchil le'ek tub'a aalb'oo' ti'iji, ichil uk'ikil jab'ix ti tan uyad'ik amuk't'ana, te'i tan ukajal umeyaj upoliloo' akaja.

Wäxäk ti oxk'äl Jätzil. B'iki ka' ukänänte ub'ajil. Leekoo' upolil akaja ma' tu paatal mächb'äl, wa ma' yan junp'eel ju'um umenoo' aj il sip'ili wa ma' yanoo' usip'il.

Le'ek ti ke'enak ichil umeyaja, keenakoo' ti ki' ichil umeyaj, tanakoo' umeyaj jab'ix ti tan uk'aatik amuk't'ana, jed'eeekoo' ujelb'el wa yan wa yan k'ui a tan umanälä te'i jed'eeekoo' utäkaa'b'äl k'älb'älä te'i ma' tu paataloo' meyaj ichil ukuuchil.

Wa ka' k'älb'äk junpulu etel ma' uka' tz'ab'äl ichil ukuuchil umeyaja, uk'älb'eeb'ala tii tulakal ukuxtal jed'eeek ub'o'tik tii ma' uk'aaläl, wa ub'o'tajtunu

jed'eek uka' usk'al ichil umeyaja, wa ma'a, b'el ukaa tz'ab'äl eeltab'äl ti ma'axmak atan umeyaj ichil akuuchili jab'ix ti tan uyad'ik ichul amuk't'anana.

Ma'axmak aj meyaj ti'i kaj, ma'ax ulak'mak tu junal waxan ich junmuuch' jed'eek, utz'eek upolil akaja ti ma' tzikb'alaja'an upacha eteloo'tak uyetmeyaj le'ek b'iki ti p'aatoo' tiki'i.

UK'AP'EEL JÄP'AANIL

Upoliloo' kajal

B'olon ti oxk'äl Jätzil. Yaab' kajal. Lekoo' a kaj awalakoo' umeyaj ich ketili yanoo' uju'umil tub'a tanoo' utz'eel eeltab'äl ti yanoo' umuk' uyanil, meyajaanoo' upach umenoo' upoliloo' kaj, jab'ix ti tan uk'aatik a ju'um ad'aa, tii' ka' paatakoo' ub'ete' junp'eel meyaj tii kaj ti ki', ka' ub'etoo' ameyaj ichil akaja. Jed'eek uk'ocholoo' umeb'ete' jab'ix ti tan uk'aatik uwichiloo' umeyaj jab'ix ti jäp'aan a kaja, jad'i' wa b'aalo' ti tan uyad'ik uju'umil ub'etejoo' upoliloo' akaja le'ek ka' uyad'ajoo' ti ki'i.

Le'ek b'iki ti p'aati aj meyajoo' ichiloo' akajala b'aala':

- a. Le'ek uwichil, upolil kaj, eteloo' uyaj atan meyaj ichil ayotoch kaj a keenoo' ichili, yanoo' umuk' ut'an tulakal a kaj akeenoo' ichili;
- b. Lekoo' upolili, lekoo' ap'atoo' ichil amuch'tala etel b'aalo' ti yanoo' umeyaj jab'ix ti tan uyad'ik tu job'eeb' ad'aa.

Tii ka' p'aatäk ti ki' tulakal ab'el ukaa aalb'älä, yan uyantal uwichil b'iki ti b'el ukajoo' ti meyaj etexan yan uyantal upolil.

Lajun ti oxk'äl Jätzil. Meyaj ich ketil tulakal akaj junmuucho'o. leekoo' akaja yanoo' umeyaj tulakal ich ketili.

Lekoo' akaja b'eloo' ukaa ti meyaj jab'ix ti tan uyad'ik ichil a ju'um ad'aa. Ma' tu paataloo' ub'ete' ulaak' meyaj le'ek tub'a ma' umansikoo' ub'ajil jab'ix ti tan uyad'ik umuk'il aju'umu.

Junlajun ti oxk'äl Jätzil. Utusaanil b'iki ka' p'aatäk uwichil umeyaj ajunmuuch' ti kaja. Le'ek utusaanil b'iki ka' p'aatäk uwichil umeyajoo' a junmuuch' ti kaja yanoo' ub'ensik utojil ti b'aala':

- a. Tz'ab'äl eeltab'äl ti eteloo' uyool kajoo' ti meyaj ich junmuuch'il tz'iib'aan ichil uju'umil tulakal uyad'ajoo' upoliloo' akaja ti ka' p'aatäk ti b'aalo';
 - b. Le'ek utusaanil b'iki ti p'aati uwichil umeyaja ub'etajoo' upoliloo' kaj eteloo' uyet meyaj, tulakal mak ajed'eeek utz'eeekoo' ut'an ichil a much'tal eteloo' akaja, jad'i' junsutilik jed'ekoo' ut'ana.
 - c. A jujuntuul upoliloo' akaja tijoo' ajunmuuch' tikaja b'eloo' ukaa' uyad'ä' wa ki' ti p'aati wa ma' etel b'iki ti p'aati utusaanil uwichiloo' umeyaj. Etel tulakal uyad'ajo'o k'ub'uloo' ukaa tii uju'umil a b'etab'aani ichil a much'tal ub'etajoo' upoliloo' a junmuuch' ti kaja.
 - d. Utusaanil a jujunp'eel ti much'aan kaja yan uyantaltii le'ektak ad'aa:
1. Uk'ab'a', tub'a ke'en akaja.
 2. Lekoo' kaj b'oon amuch'aano'o.
 3. B'iki'il uwichil uka'a tan ukuxkinb'il.
 4. B'oon ka' xanak.
 5. B'oon a b'el ukajoo' utz'aa' a jujunp'eel ti kaja etel b'oon kajaloo' ukaa.
 6. Le'ek uyanil ichil a much'tal tii ka' paatakoo' unak'el b'oon a bel ukajoo' utz'a'a etel a much'tala.
 7. B'iki ti tusanoo' uyaj meyajoo', b'iki ka' p'aatäko', b'ikiloo' uwichiloo' umeyaj etel b'oon xantaloo' ukaa ichiloo' umeyaj etel atanoo' ub'etiki.
 8. B'iki ti ka' utz'aoo' upolil a junmuuch' ti kaja etel b'iki'il umeyaj etel xan b'iki'il unaal.
 9. B'iki ka' uk'atiintoo' ujele uwichil ameyaja, etel b'iki ka' paatakoo' utzikb'ate upach le'e k'ui aka' manäk ichil umeyaja.
 10. B'iki ka' ub'ensoo' ti toj uwichil umeyaj ajunmuuch' ti kaja.

- e. Lekoo' a junmuuch' ti kaja eteloo' upolil b'eloo' ukaa utz'iib'te ubajil ichil a yotoch kaj tub'a p'ätb'o'o. b'aalo' xan b'eloo' ukaa utz'iib'too' ubajil uyaj meyajoo' jab'ix ti tan uyad'ik ichil a jätzil lajunu ichil a ju'um ad'aa, jab'ix ujil polilo'o.

UYOXP'EELIL JÄP'AANIL

Upoliloo' kaj etel uyet meyaj

Ka'lajun ti oxk'äl Jätzil. Upolil kaj. Le'ek upolil a kaja le'ek tan ub'ensik taanil akaja; ke'ek ayan uyanil ichili, yan ut'anil ichil uyotochil noochpolil; le'ek upolil ichil a yotoch kaja; kenoo' tu yaam a nooch polil ich noj kaja etel upolil ichil a kaja.

Oxlajun ti oxk'äl Jätzil. B'kiil ab'el ukaa unaaltee etel bikiil uwichil umeyaj upolil akaja. Le'ek k'ui ayan ub'etiki, b'ikiil a b'el ukaa unaalte etel b'iki'il uwichil umeyaj upolil akaja yan utz'eeek ka' b'etab'aanäk, uwichil, utusaanil etel tulakal a ka' uyad'ä' upoliloo' akaja etel b'el ukaa utz'aa' le'ek k'ui a ka' alb'anäkä, yan uyilik b'iki meyajte le'ek a ma' tzikb'alb'i upach umen upolilo'o.

Le'ek upolil akaja walak uyad'ik tiijoo' upoliloo' uyan anay ad'aa:

- a. Ka' ub'enes taanil uwichil ameyaj yotoch kaja.
- b. Le'ek upolil ichil ulaak' kaj.
- c. Le'ek yan ub'ensik taanil amuch'tala eteloo' uyet'oko etel yan uchitikoo' ti much'tal jab'ix ti tan uyad'ik aju'um ad'aa.
- d. Yan uyilik tii ka' ub'etoo' ti ki' tulakal ameyaj atanoo' ub'etik tii ka' jok'ok taanil akaja.
- e. Yan ub'ensik taanil, uyilik ka' utz'aa' umuk'il ameyaj ich kaja.
- f. Ka' utz'aa' tub'a jed'eeek usätikoo', etel k'ui uk'atoo' ub'ete'e; ka' uyad'ä' ka' b'oolb'ok etel ka uyila' ka' p'aatäk tiki' tulakal jab'ix ti uk'atii.

- g. Le'ek upolil ichil tulakal uwichil a meyaj ichil ayotoch kaja; ka' uyad'ä', ka' uwt'e' umeyaj etel ka' uk'ämä' ka' up'ätä' ameyaj juntulaka ka' ub'ete' jab'ix ti tan uyad'ik amuk't'ana, etel aj meyajoo' ichil a yotoch kaja.
- h. Yanak upolil aj kanan kaja, jed'eeexan uk'älb'äl aj meyaja.
- i. Ka' uchukoo' umeyaj ti ki' etel xan wa yanak jump'eel meyaj ti jomolo.
- j. Ka' ub'ete' tu junal, etel uyool wa ka' manäk junp'eel b'a'ala waxan sab'eetzil, ka' umeyajtoo' upach ti jomol.
- k. Ka' ub'o'te usip'il ti ma' tz'oksik upah k'ui atan uyaalb'äl umen upolil akaja, jed'eeke way an man ulaak' jed'eeke ub'etik waxan tz'ab'itii ulaak' ka' ub'ete'.
- l. Yanak ameyaj etel utojil uwichil jab'ix ti walak' uk'aatik amuk't'ana, waxan etel ajed'eeke umeyajtik ayotoch kaja.
- m. Ka' uyaante waxan ka' umeyajte jab'ix ti ke'en ichilaju'um ad'aa, etel meyaj, eteloo' aj junmuuch' meyaj, yan utz'eekee' ka' uyeelte ayotoch kaja, le'ek b'ik'in ka' uk'atiito'o.
- n. Ka' umeyajtoo' upach uwichil ameyaj ichil a yotoch kaja, b'etajaantun tulakala ka' utz'aoo' uyeelte upoliloo' a kaja ichil junp'eel much'tal.
- o. Ka' uyad'oo' ki', etel aj il ju'um ich yotoch kaj, tulakal a ju'um a b'el ukaa meyajb'äl ich yotoch kaja, lekoo' aj junmuuch' meyaja a tanoo' umeyaj ichil a kaja; ma' tu paataloo' umächä' a ju'umu etel ulaak' ayan ti'l ka' umeyajto'o, le'ek unooch polil yan uyad'ik ti jed'eeke umeyajtiki.
- p. Jed'eeke, naala'an uju'um, tz'okolb'eel, jab'ix ti tan uyad'ik amuk't'ana ka' uyiloo' ti chuchunb'eel, ka' tz'ab'aanäk umeyajte juntulak upolil kaj.
- q. Ka' utz'oksoo' jab'ix ti tan uyad'ik amuk't'a aj meyaja, eteloo' upoliloo' akaja, le'ek ka' tinkunb'ukoo' ichil umeyaja.
- r. Ka' utäkaa'too' uka'p'eelil ichil uyotochil aj il ju'um meyaja ichil uwichil umeyaj a yotoch kaja, ichil jo'lajun k'in tu yam a uj payanb'ej amal jaab'.
- s. Le'ekak aj mansaj t'an eteloo' upoliloo' akaj eteloo' ulaak' polil kaj.
- t. Ka' utz'aoo' b'oo a b'el ukaa umeyajtoo' a yotoch kaj amal jaab', ka' uyeeltoo' upolil tii ka' meyajb'aanäk upach.
- u. Ka' utz'aoo' ichil jo' k'in a meyaj a manitun uk'inili amal oxp'e uj tii ajaab'a, ichil utz'iib'eeb' wetlu'umal ichil uyotochil nooch polil kaj, ka' uyad'oo' ti b'el ukaa it kuxtal te'l etel a kimoo' ichililik ajaab'a.

- v. Ulaak'tak a meyaj atan utz'eeek amuk't'ana etel b'oon atan utz'eeek anoj kaj ti'l a kaja tii ka' meyajb'aanäk tiki' tulaka ichil akaja.

Känlajun ti oxk'äl Jätzil. Uwichil umeyaj etel k'ui ayan ub'etik aj anat polil kaja. Leekoo' aj anat polil kaja, keenoo' ichil a muuch' polili le'ek walakoo' uyad'ik k'ui ab'el ukaa meyajb'älä, leek ad'aa awalak utz'ab'ältijo'o:

- a. Ka' uyad'oo' ka' ub'etoo' tii ma' umanäl ayajil ichil ukuuchil ameyaj ich yotoch kaja.
- b. Leekoo' aj anat polil kaja b'el ukaa uyante upolil akaj ti ma' kuma'ana, b'el ukaa unaalte le'ek awalak unaaltik upolil akaj le'ek ka' manäkä.
- c. Ka' ub'enes uwichil junp'eel tzikb'al le'ek upolil a kaj waxan uyan anatiloo' ka' uk'atiitee. Le'ekaju'ume yan umeyajb'äl upach ti jomol.
- d. Ke'enak etel ka' umeyajte ti jomol etel uyool tulakal a meyaj a tz'ab'aani ti'iji umen upolil akaja waxan aj anat polil kaja. e) Aj anat meyaja b'eloo' ukaa upolinte ayotoch kaja, eteloo' unooch polil noj kaj etel aj il ju'um, mentäkä, yanak, umuk' tii b'ensaj meyaj, le'ek ka' uyad'oo' ti jed'eeek umeyajb'äl umen upoliloo' kaja jab'ix ti tan yad'ik amuk't'ana. Mentäk atan uyad'ik a ak manii, aj anat polil kaja jed'eeek utz'eeekoo' ulaak' aj meyaj ka' uyad'o'o.
- e. Ka' uyiloo' ameyaj a tan ub'etik upolil akaja etel ka' uyad'oo' ti yan umeyajb'aanäl ti ki' eteloo' upoliloo' akaja.
- f. K'aatb'äk uchi' upolil akaja etel k'ui ajed'eeek ub'etik tii ka' yad'ä' ti ma' ub'etikoo' umeyaj tiki'l, wa ka' uyad'oo' uyan anatoo', ti ked'eeek ub'etik wa ma' a k'aat chi'i.

UKÄNP'EEL JÄP'AANIL

Upoliloo' aj T'anil, upoliloo' meen kaj waxan aj anat polil kaj

Jo' ti oxk'äl Jätzil. Upoliloo' aj T'anil. Le'ek upolil akaja yan uyeeltik, yan utzikintik etel yanxan utz'eel eeltab'äl ti yan upoliloo' aj Tanili, le'ek ti yanakoo' ad'aa, yanoo' yeeltik b'iki tu meyajoo' tu b'ajil.

Wäklajun ti oxk'äl Jätzil. Aj anat polil kaj. Le'ek aj anat polil kaj, etel uwichil umeyajo'o aj meen kaj, yanoo' uk'ämik upoliloo' aj t'anili waxan aj anata meyaj polil kaj, wax an ulak'oo aj meyajoo' ichil akaja, le'ek ka' uk'atiintoo' ub'ete' junp'eel b'a'ala etel uwichil umeyaj upoliloo' akaja.

Le'ek ka' yanak aj anat polil kaj b'el ukaa utz'aa' upolil kaj, etel le'ek b'iki ka' p'aatäk jab'ix ti walak umeyajoo' eteloo' utukul, eteloo' uki'il meyaj, etel tulakal uwichiloo' umeyaj eteloo' u uchb'en xook.

Wuklajun ti oxk'äl Jätzil. B'oon umuk' ukuuchiloo' ti meyaj aj anat polil kaj. lekoo' upoliloo' aj anat polilkaja b'eloo' ukaa ti xantal ichiloo' ukuuchil le'ek b'oon ka' uyad'oo' akaj ichil amuch'tala, ma' tu paatal manäl jab'ix awalak ub'etik upolil akaj yotoch kaj, eteloo' utukul, uki'il meyaj ichil a kaj, etel b'iki ka' uyad'ä' upoliloo' akaja.

Wäxäklajun ti oxk'äl Jätzil. B'iki'il a b'el ukaa unaalte aj anat polil kaj. le'ek ad'aa a b'el ukaa unaalte aj anat polil kaj:

- a. Ka' uyila' tulakal k'ui atan umanäl ichil a kaj etelilik yan uyilik b'iki ka' utojkinte tulak atan umanäl ichili.
- b. Ka' uchuk uyanat etel tulakal uk'ati ka' meyajb'aanäk ichil akaja waxan b'iki ka' meyajb'aanäk.
- c. Ka' uyad'ä' k'uitak a jed'eek umeyajb'aanäl ichil akaja eteloo' ti wetlu'umal waxan eteloo' ulaak' awalakoo' uyanat ichil akaj tii ka' jok'ok taanil akaja.
- d. Ka' ub'ete', ka' ukäxte etel ka' uyila', etel ka' aantabäk umen upoliloo' akaja, meyaj le'ek aka' uyaante tii ka' jok'ok taanil akaja.
- e. Ka' uchuk uyanat etel ka' uchuk ka' uyiloo' b'oon wetlu'umal ayana, etelxan ka uyila' uwichil aj p'is lu'umu.
- f. Ka' utz'aa' eeltab'äl etel xan ka' ukäxte ka' jok'ok taanil etel uwichil umeyaj akaja.
- g. Ka' umeyajte etel ka' upolinte, upolil akaja.
- h. Le'ekak aj mansaj t'an etel upolil akaj tiijoo' ti wetlu'umala.

- i. Ka' utz'aa' eeltab'äl tulakal atan umeyajb'äl ka uyad'ä' upoliloo' akaja.
- j. Ka' uyila' b'iki ka' utojkinte etel k'ui atan umanäl ichil akaja, ka' umeyajtoo' ich ketil etel aj il sip'il tii t'jyotoch kaj, le'ek ka' uk'atiintee.
- k. Ka' uyila' ti tanak ub'eteb'aanäl ti'j'ulakal atan u aalb'älä, etel tulakal, le'ek uyad'aj upoliloo' akaja, etel b'el ukaa uyila' k'ui a b'el ukaa ub'et'e.
- l. Ka' ukänänte, ka' yanak tulakal uwichil a ki'il kuxtal yok'olkab'a.
- m. Tulakal aka' tz'ab'aanäk tii umen amuk't'ana, etel xan le'ek a ka' tz'b'äktii umen upoliloo' kaja, etel uwichil umeyaj.

Lekoo' aj meyaj yotochkaja, yanoo' b'etik tulaka a ka' aalb'äkoos' ti'iji, tii ka' paatak meyajb'aanäl ka' jok'ok taanil akaja etel aj anat polil kaja.

Lekoo' upoliloo' akaja b'eloo' ukaa uk'eye' ka'sut tii ajaab'a, eteloo' aj anat polil kaja tulaka a ki'olal ayantal uka'aja.

B'olonlajun ti oxk'äk Jätzil. Le'ek b'oon unaaltajoo' aj anat polil kaja. a jujunp'eel ti yotoch kaja, etel b'ook ayanoos' ti'iji, b'eloo' ukaa uyila' b'iki ka' ujätzoo' le'ek b'oon unaaltajoo' aj anatil polil kaja.

KÄNP'EEL T'ANIL

Tz'ab'äl eeltab'äl etel uyanil wetlu'umal

PAYANB'EJ JÄP'AANIL

Tz'ab'äl eeltab'äl etel uyanil wetlu'umal

Oxk'äl Jätzil. Ka' tz'ab'aanäk eeltab'äl etel uwichil ti wetlu'umal. Lekoo' upoliloo' akaja yanoo' utz'eeek ti jomol le'ek k'ui uk'atoo ti wetlu'umala etel k'ui a jed'eeek ub'etikoo' ichil a kaja.

Jun ti känk'äl Jätzil. K'ui ayan ub'etiko'o. le'ek b'iki ka ub'etoo', etel utusa'anil umeyaj eteloo' upoliloo' akaj ka' uyad'o'o eteloo' uyanil ka' uchukoo' umeyaj ma' tu paataloo' ub'ete' tu yool le'ek ayan ub'etik upoliloo' akaja, upoliloo' kaja eteloo' ulaak' aj meyaj jab'ix ti tan uyad'il amuk't'ana.

Ka' ti känk'äl Jätzil. Uyanil ka' inweelte. Tulakal ti wetlu'umal jed'eeekoo' uyantal junp'eel uju'umil tulakal uwichil umeyaj upoliloo' akaja, etel xan jed'ekoo' uk'aatik b'iki ti tan ub'eel ameyaj etel aj il tak'ini, ichil a jätzil lajun ti ka'k'äl jätzil ti'l Uju'umil umuk'il t'an ti'l Ulu'umil T'anil.

Ox ti känk'äl Jätzil. K'ui uk'atoo' uyeelte ti wetlu'umala. Le'ek ti ka' ak'atiinte ka' uyaantech ti wetlu'umal jed'eeek ub'etb'aanälä le'ek ka' uyad'ä' ka'tuul waxan oxtuulu ti b'aalo'o jed'eeek upaatal uk'ämoo' ut'an etel utukul ti wetlu'umala, ka' ilb'aanäk ichil a jätzil awataka.

Kän ti känk'äl Jätzil. Jed'ekoo' utz'eeek utukul ti wetlu'umal ka' uk'aato'o. leekoo' ti wetlu'umala jed'ekoo' uk'aatik tii upoliloo' akaja ti ka utz'aoo' ut'an etel k'ui atan umanäl ichil akaja. Aju'umu yan uyantal ub'äläxil eteloo' a tanoo' ukuxtal ichil akaja a yanoo' uju'um ichil akaja. B'eloo' ukaa tz'oksab'äl wa yanakoo' ti yyab' etel tulaka uk'atoak'.

Jo' ti känk'äl Jätzil. Ka' uk'aatoo' tiijoo' upoliloo' aj t'anil tii akaja. Le'ek ayok'olkab' ka' manäk junp'eel b'a'al ichil akaj tub'a yanoo' aj t'anili, leekoo'

upoliloo' akaja b'eloo' ukaa uk'ate ichil a kaja eteloo' upolil, b'eloo' ukaa ub'ete' jab'ix ti walakoo' ub'etik ichil ukajala.

Wäk ti känk'äl Jätzil. B'iki ka' ub'etoo' ak'aat chi'i. le'ek b'iki ka' uchukoo' uk'aat chi'l jab'ix ti tan uyad'ik ichil a jätzil kän ti känk'äl etel jo' ti känk'äl ichil aju'um ad'aa, jed'eeek ub'etab'aanäl ti b'aala'a:

1. Yan uyantal uju'umil, uk'inil etel ukuuchil tub'a b'el ukaa b'etab'aanäl a much'tala.
2. Ka' tz'ab'äk ujajil etel aj il sip'ikjl ichil a kaja.

B'el ukaa tz'ab'äl ut'anil wa ka' k'ochokoo' ti wetlu'umal ti much'tala wa ka' manäkoo' chumuk ak'ocho'o etel a yanoo' uju'umu te'l jed'eeek yad'ab'äl k'ui uk'ato'o.

JO'P'EEL T'ANIL
Uwichil meyaj yotochkaj
PAYANB'EJ JÄP'AANIL
Ket umeyajoo' ayotochkaja

Wuk ti känk'äl Jätzil. B'iki tu käx atanatoo' ayotochkaja. Le'ek akaja, le'ek b'iki tu käxtikoo' a anata jed'EEK ub'etik etel tak'in, etel kaj, etel un'kul, etel ukuxtal kaj, ka' uchuk umeyaj ti ki' tii ka' jok'okoo' taanil, ti b'aalo'o ka' kuxlakoo' ti ki' ichil akaja.

Wäxäk ti känk'äl Jätzil. B'iki tu meyaj junp'eel kaj. Leekoo' uwichil umeyaj junp'eel kaja yan ub'etab'aanäl, etel junp'eel waxan ka'p'eel kaj, waxan etel ulaak' kaj le'ek ad'aa:

- a. Yanak ti yaab' uja'oo' ki' tz'äkaan, sasilakoo' ukajal, kuuch konol, kuuch kon b'äk', kuuch kimen, kich'panak akaja, yanakoo' uwichil b'iki ti b'eloo' ukaa ti meyaj, ka' umoloo' ak'asa le'ek tub'a ka' paatako'o.
- b. Kich'panakoo' ub'enil akaja etel ka' ukänäntoo' ilik;
- c. Yanak aj puutwetlu'umala, yanak ukuuchiloo' tub'a uwa'taloo'.
- d. Yanakoo' uyaj naachkunaj t'an tijoo' ti wetlu'umal ichil akaja.
- e. Ka' uyiloo' umeyajb'äl ukuuchil aju'um ichila akaja.
- f. Ka' utz'aoo' eeltab'äl ti yan ukuuch ub'axäloo' atz'ub'u etel ukuuchil top'il.
- g. Yanak ukuuchil a konol tz'ak tii yotochkaja;
- h. Yanak aj kanan kaja;
- i. Le'ek b'iki ti keenoo' etel tak'ini, jed'EEKoo' utz'EEK ak'aak' tii ka' uyaantoo' ayotochkaja etel ulaak kuch meyaja.
- j. Ka' utz'aoo' ukuuchil ichil akaj le'ektak ad'aa: ukuuchil janal etel uk'ul, kuuch wäyäl, ki' ichnaanakoo', kuuch je'nel etel kich'pan un'kul etel ulaak'tak b'aal a jed'EEK uyilik ti wetlu'umala.
- k. Ukuuchiloo' top' etel aj meen che' ti'i yotoch kaj, tii ka' upäk'oo' chi' ja' etel tulakal tub'a jed'EEK upäk'b'aanälä tii ka' känänb'aanäk a kuxtala, etel tulakal ayan yok'ol kab'a ti b'aalo'o ma' uka' yantal a chäkäjili.

- l. Le'ek a tan uyad'ik amuk't'ana, ka' täkaa'b'äl ichil uyotochil etel b'iki ka' jöp'b'äänäk.
- m. Yanak uju'umil uwichil ameyaja, waxan ka' utzkinb'äänäk wa ka' jub' b'uk ameyaja, ichil akaja.

B'olon ti känk'äl Jätzil. B'iki'il uwichil umeyaj unooch polil akaja. Le'ek unooch polil akaja etel ulaak' jed'eek, umeyajoo' ich ketil, tulakal ameyaj a b'el ukaajoo' ub'ete' ichil akaj tii ka' jok'ok taanil, le'ek ka' uk'aato'o.

Lajun ti känk'äl Jätzil. B'iki ti b'el uka ti meyaj a yotochkaja. A yotochkaja b'el ukaa ti meyaj le'ek ka' aalb'äk tii jab'ix ti tan uk'aatik amuk't'ana, etel b'iki ti tan uk'aatikoo' ichil akaja etel b'iki ti tan ub'etik upolil akaja, yanoo' utz'eek uyoolil ka' ujöp'oo' etel ka' yanak ti nätz'aan ukuuchil a anata. Le'ek uwichil ameyaja le'ek ad'aa waxan ulaak':

- a. B'et b'ej etel yanilik ukänäntik ab'ej ichil akaja;
- b. Ka' uyiloo' ti tanak ub'ensikoo' utojil utusaanil b'iki ka' ukänäntoo' tulakal awalakoo' ujangtik etel awalakoo' ujangtiki ti b'aalo'o ma' tu k'jaantaloo' ti wetlu'umal ichil akaja;
- c. Ka' ukäxtoo' ka' yanak ukuuchil axón tiijoo' aj meen tz'ub'u, b'aalo' xan ka' ye'b'ekoo' tii ich ka'p'eel t'an;
- d. Ka' ukänäntoo' ayan yok'ol kab'a;
- e. Ka' ub'etoo' ukuuchil etel ka' ukänäntoo' ukuuchil a kanb'al xoko;
- f. Ka' umeyajtoo' uwichil a ki'il kuxtala.

Junlajun ti känk'äl Jätzil. Ki' k'a ub'etaj umeyaj le'ek mak ap'ätb'ii. Ki' ti uchi umeyar leekoo' ap'ätb'oo' ti meyaj ichil ayotoch kaja; mentäkä, yan uyet'okb'äänäl, ka' yaab'ak uwichil ayan yok'olkab'a, ma'ax k'ui a ka' ujok'es jab'ix ti tan uyad'ik a yotochkaja.

Ka'lajun ti känk'äl Jätzil. Kuuchil ti'i kaj. Le'ek akaja yan uyantal junp'eel kuuchil tub'a jed'eek uk'ochijol ti wetlu'umal le'ek tujajili, mentäkä, yan uju'umil tub'a yan ub'etik, yan ukänäntik, unoxi'kuntik, jab'ix ti tan uyad'ik ichik ajätzil a

ak manii, ka' umeyajtoo' ti ki' . le'ek utoolo yanoo' utz'eeek jab'ix ka' uyad'o'o, tii ka' jok'ok ti ki' tulakal.

Oxlajun ti känkäl ti Jätzil. B'iki ti b'el ukaa ti ki'il meyaj tiijoo' akaja. Lekoo' ukuuchil a ki'il meyaja b'el ukaa umeyajte umen:

- a. Uyotoch kaj etel uyaj anattoo', eteloo' ulaak' ukuuch meyaj ti'i kaj;
- b. Leekoo' a junmuuch' ti kaj etel b'iki uyad'ajo'o ich ketili;
- c. Etel tulakal atan uyad'ik ichil a ju'um ad'aa, etel muk't'an aj meyaj ti'i nij kaj etel utisa'anil uwichil umeyaj yotochkaj.

Känlajun ti känk'äl Jätzil. Ka' tz'ab'aanäk le'ek k'ui aka' uk'aattoo' ichil a yotoch kaja. Le'ek ayotoch kaja jed'eeek utz'eeek tijoo' ti wetlu'umala, le'ek k'ui a ka' uk'aattoo' ichil ulu'umil tub'a keeno'o, etel ukuuchil k'äm wetlu'umal, ukuuch k'äm meyaj ti'i ti wetlu'umal, kuuch noj konol ti'i kaj, yanaj uju'umil tiijoo' etel b'oon ka' xanakoo', etel ka' ilb'aanäk ka' umeyajtoo' ti ki' etel b'iki ti tan uyad'ik a jätzil jo'lajun ti känk'älä ichil aju'um ad'aa. Mentäkä yan ub'etab'aanäl jab'ix ti tan uyad'ik uyotochil akaja tii ka' uchukoo' umeyaj ti ki'.

Mentäkä, uju'umili ma' tu manäl jo' ti ka'k'äl jaab'; jed'eeek uxankunb'ulu. Ujaab'ili b'el ukaa ilb'il etel b'oon uyaab'il a anata, ka' ilb'ik wa uk'ati a yotoch kaja, eteloo' ti wetlu'umal.

Leekoo' upoliloo' akaja b'eloo' ukaa uyila', etel, b'oon awalak utz'eeek ayotoch kaja etel b'iki ka' p'aatäk a b'el ukaajoo' utz'a'a.

Jo'lajun ti känk'äl Jätzil. Ulaak' uwichil asijili. Etel atan uyad'ik ichil amuk't'an ti'i a noj kaja, etel b'iki ka' p'aatäk uwichil a sijili yan up'aatäl ti b'aala':

- a. Ka' k'änb'aanäk, a sijili, etel b'iki ka' uyad'ä' a yotoch kaja etel ka' ub'etoo' ti ki' uwichil.
- b. Le'ek uajil ka' b'etab'aanäk asijili yan ub'ensikoo' uwichil ti toj jab'ix ti tan uyad'ik ichil amuk't'ana, tii ka' ilb'aanäk tulakal k'in, umen Uyotochil aj Tojil il Meyaj, le'ek ka' umächä' a yotochkaja etel uyotochil aj il tak'in.

- c. Le'ek utz'ab'äl asijili yan uyantal yotochkaj a ju'um tub'a walak up'aatäl tz'iib'aan le'ek b'ik'in uk'ati ilb'aanälä.
- d. Le'ek uyanil a yotochkaja ka' utz'aa' asijil anata, ka' uyila' b'iki ti ilb'aani upach, le'ek ka' uyad'oo' b'oon b'el ukaa ti xantal. B'el ukaa ilb'aanäl k'ui ayanti'iji, b'el ukaa ilb'il tulakal te'i b'el ukaa aalb'äl b'oon utool tulakal, tii ma' umanäl tu pach, le'etun ka' ilb'ik ti ki' uju'mil umen Uyotochil aj Tojil il Meyaj tii ka' k'änb'aanäk ti ki', tii ma' ubo'ol ma'ax b'oon wa ma' aalb'äk ti yan umeyajb'äl ichil a yotoch kaja etel ka' b'äläxb'aanäk, mentäkä, le'ek ayotoch kaja le'ek ya uyilik tulakal uwichil.

Wäklajun ti känk'äl Jätzil. K'ui ajed'eek uyad'ik etel awalak utz'eek ayotoch kaja. Ti ma'axk'ui a ma'ki' a ka' manäk jab'ix ti tan uyad'ik Uju'umil Ut'anil Ulu'umil T'anil etel umeyajoo' wetlu'umal etel k'ui a b'el ukaa ub'eto'o ichil akaja, ka' ub'etoo' tiki', wa ka' up'átoo' ub'ete' tu yol, wa ma'axk'ui a aalb'oo' ti'iji jab'ix ti walak umeyaj ayotochkaja waxan jab'ix ti p'aati tz'ib'aan tuwich ju'umu.

Mentäkä, tulakal a meyaj a ka' b'etab'aanäkä yan utz'ab'äl eeltab'äl waxan yan umeyajb'äl jab'ix ti tanoo' uyad'ik ichil a ju'um ad'aa etel xan awalak uyad'ik amuk't'ana, etel ukuuchil meyaj a yanoo' uyaj meyaja, jed'eek upaatala b'iki ka' p'aatäkä, b'iki'il uwichil umeyaj, ukuuchil uyotochil ameyaja jed'eek uyad'ik k'ui uk'ati ub'ete'e.

Upolil akaja b'el ukaa uyad'ä' mak a b'el ukaa ti t'ana, le'ek ka' p'aatäkoo' ich junp'elik tukul tulakal eteloo' upoliloo' akaja, te'i b'el ukaa ti tintal tu kuuchil ti meyaj.

Eteloo' uyaj meen k'ä' akaja, b'el ukaa ilb'aanäl ichil a ka'p'eel muuch't'an a ak manii, tii ka' meyajb'aanäk ti ki' uwichil, ka' ub'etoo' jab'ix utusa'anil ti tan uyad'ikoo' tii ka' jok'ok taanil akaja.

Wa ichil ti tan a t'ana, le'ek aj k'ex waxan uyumil a lu'umu ka' ub'o'te up'axa, b'el ukaa utz'aa' eeltab'äl, tii ka' uk'ub'u' uju'umil ti'i uyumil, waxan uju'umil ti

uchi ub'o'ol, wa ma' ub'ete' jo'lajun kini, jed'eeek uyusk'intik uju'umili, umen unoj ool yan ub'etik.

Wuklajun ti känk'äl Jätzil. K'ui ajed'eeek umanäl wa ma' uk'ämikoo' asijili.

Le'ek a sijil a walak ub'etik a yotochkaja jed'eeek uxot'b'olo umen ad'aa:

- a. Le'ek upoliloo' akaja ka' uyad'ä' k'ui ajed'eeek umanäl tiijoo' mak uk'atii.
- b. Wa ka' manäkoo' tu pach etel ti ma' utz'oksikoo' k'ui atan uyaalb'äl ti'i akaja.
- c. Wa ma' ub'etikoo' ti'i tulakal waxan chen tii chumuk kaj, ka' uki' cho'oo' a kaja tii ka kuxlakoo' tiki'.
- d. Waxan le'ek k'ui a mani ti ma' pataloo' uyuskinte etel atan uyad'ik ichil ajätzil a ak manii.

Le'ek ka'ax b'iki'il a tan uyaalb'äl ka' ujok'so'o etel uyad'ajoo' ichil amuch'tala.

Wäxäklajun ti känk'äl Jätzil. Top otzil ti walak uk'äm wetlu'umal ayotochkaja. Le'ek a anat awalak utz'eeek ayotochkaja, etel tulakaloo' uyaj meyaj, ka' tzolb'okoo' b'iki ti walakoo' meyaj ti ma'ki'l, le'ek o;upolil waxan uyaj ana polili, le'ek k'ui atan umanälä, yanoo' yilik wa jaj, yanoo' uyilik b'iki ka' utojkintoo'.

UKA'P'EEL JÄP'AANIL

Aj kanan kaj

B'olonlajun ti känk'äl Jätzil. B'iki ti walak umeyaj aj kanan kaja. le'ek akaja yan uyantal ti'l, wa uk'atii etel yanak tii tulakal k'ui atan uk'aatiki, aj kanan kaja, etel tan uyilik upolil kaj. Yantal ukaa jab'ix uk'atii, b'iki uwichiloo' ukuxtal ichil akaja. Etel b'iki'il uwichil umeyaj, aj kanan kaja b'el ukaa uyila' amuk't'ana ti'l anoj kaja etel b'el ukaa ukänänte akaja, etel b'iki ka' aalb'äkoo' ti'l umen upolil akaja, ka' utzikintoo' tulakal uwichil ukuxtal akaja. Junp'eel t'anili b'el ukaa ti meyaj upach.

UYOXP'EEL JÄP'AANIL

Uwichil utusa'anil meyaj

Känk'äl Jätzil. B'iki ti walakoo' uch'aik ub'ajil ichil meyaj. Le'ek b'iki ti walakoo' uch'aik ub'ajil aj meyajoo' tii a yotochkajo'o etel b'ikiiloo' umeyaj jab'ix ti tan uyad'ik amuk't'ana, etel k'ui aka' uyad'oo' upoliloo' akaja, etel b'iki ka' uchukoo' umeyaj ich ketil ka' p'aatäk jab'ix ti tan uyad'ik amuk't'ana.

Jun ti jo'k'äl Jätzil. Tz'ab'äl kuuchil. Leekoo' upoliloo' akaja b'eloo' ukaa uyad'ä', etel b'ikiil ukuuchiloo' ti meyaj jab'ix ka' uyad'ä' upolil akaja. Aj tz'iib' ju'umu, aj il pach tak'in ti'l yotoch kaja –AFIM-, il meyaj etel tulakaloo' aj meyaja ichil ayotochkaja, jed'eeek utz'ab'äloo' umeyaj ka' uyad'oo' upoliloo' akaja.

Ka' ti jo'k'äl Jätzil. Ma' jed'eeek ub'etiki. Ma' tu paataloo' meyaj ichil yotochkaj:

- a. Wa uyet'okoo' ub'ajil etel upolil kaj, eteloo' upoliloo', waxan naach et'oktzil.
- b. Le'ek atan uyad'ik ichil a jo' ti oxk'äl jätzil ichil a ju'um ad'aa.
- c. Le'ek mak umeyajtajoo', ub'etajoo', ukänäntajoo' upach atak'ini, etel tulakal ayantii a noj kaj ichil a kaja, wa ma' uyaalb'äl k'ui ayan te'iji.

Le'ek ichil uk'inil ti aalb'l ti yan umeyaja, le'ek ka' yanak le'ek ama' jed'eek ub'etiki ichil ajátzil ad'aa, b'el ukaa aalb'ál ti ma'yan aj meyaj ichil akuuchili, b'el ukaa b'o'olb'ol jab'ix ti tan uyad'ik amuk't'ana.

UKÄNP'EEL JÄP'AANIL

Aj meyajoo' yotochkaj

Ox ti jo'k'äl Jätzil. Tz'iib anat polil kaj. Le'ek upoliloo' akaja yantal ukaauntuul uyaj tz'iib' tii ka' ub'enes tulakal aka' uyad'o'o chen ti'i upolilkaj. Ti'l ka' tz'ab'aanäk aj tziib' aj kajilak, laj uyeelak tulaka uwichil uyanil, etel atan uyad'ik uwichil umeyaj ayotochkaja.

Kän ti jo'k'äl Jätzil. Unaal aj tz'iib' anat ti'i yotochkaj. Le'ek ad'aa unaal aj tz'iib' ti'i yotochkaja:

- a. Ka' ub'ete', ichil uju'umil, le'ek amuch'tal aka' ub'eto'o, ka' ub'äläxtoo' jab'ix ti tan uyad'ikaju'um ad'aa.
- b. Ka' b'äläxtoo' etel yanak up'is a ju'umu umen upoliloo' akaja.
- c. Ka' ub'enes taanil etel ka' uyutzkinte tulakal ameyaja, etel aka' uyad'á' upolil akaja, ka' uyila' aj meyajoo' ka' uchukoo' umeyaj ti ki'.
- d. Ka' ub'ete' tuwich ju'um tulakal ameyaj ub'etejoo' tulakal ajaab'a te'l ka' utz'aa' uyeelte upoliloo' akaja, chumuk uj ti'l apanb'ej ujili ti'l ajaab'a, ka' uyeelte uju'umil Uyotochil Ulu'umil T'anil etel upoliloo' kaj etel b'oon aj mansaj t'ano'o.
- e. Ka' xi'ik ichik tulakal amuch'tal aka' ub'etoo' yotoch kaja, ka' uyeelte, ma' tu paatal yantal umuk' ut'an, jab'ix ka' uyad'ä' upolil akaja.
- f. Ka' utaak'te tulakalaju'um tub'a tz'iib'aani uyad'ajoo' ich much'tala tii upoliloo' akaja.
- g. Ka' ulaj molo' etel ka' utaak'te tulakalaju'umu etel ka' utaak'te tulakal ukuchaju'um ti'i a noj kaja.
- h. Ka' ub'ete', ka' utuskinte ichil utaak' ju'un a yotoch kaja.
- i. Ka' umeyajte ullak' meyajte le'ek aka' aalb'äktii umen upoliloo' a kaja.

Jo' ti jo'k'äl Jätzil. Le'ek ti ma' kuma'an aj tziib' ti'l yotoch kaja. wa ma' uk'ochol ti meyaja, b'el ukaa umeyajte ukuuchil ulaak'mak, jab'ix ti tusaano'o. wa ma' yana, upoliloo' akaja, etel ka' uyad'ä' upolil akaja, b'el ukaa uyad'ä' mak b'el ukaa umeyajte ukuuchil.

Wäk ti jo'k'äl Jätzil. Tupb'aani uwichil.

Wuk ti jo'k'äl Jätzil. Tupb'aani uwichil.

Wäxäk ti jo'k'äl Jätzil. Aj il meyaj ichil. A yotoch kaja yan uyantal juntuu uyaj il meyaj ti toj, aj kajilak, uyeelak uyanil, yanak uju'um ti'l meyaj, ti'i ka' uyila' ti tan umeyajoo' ti ki', ka' utz'aa' junp'eel na'at b'iki ka' uchukoo' umeyaj, ka' uchuk umeyaj tii ka' ilb'ik umeyaj umen upoliloo' akaja. Aj il toj meyaja jed'eek umeyaj tulakal jaab'a waxan chumuk jaab'. Leekoo' ayotochkaja jed'eekoo' utz'aj umeyaj ich ketili, juntuu aj il tojil meyaj. Le'ek aka' uyado'o ke'en ichil aju'um ad'aa.

Bolon ti jo'k'äl Jätzil. Tupb'aani uwichil.

Lajun ti jo'k'äl Jätzil. Ulaak' aj meyaj. Le'ek ti top yanak ameyaja, le'ek ka' uyad'ä' upolil akaja, upoliloo' akaja jed'eekoo' uyad'ik ti ka' ka' utz'aoo' umeyaj unooch polil akaja, aj il sip'il yotoch kaj ulaak' tak meyaj ka ub'enes ti toj uwichil ichil a yotoch kaja, tulakal b'el ukaa ilb'il b'iki ti tan umeyajb'aanäl.

Junlajun ti jo'k'äl Jätzil. Ma' jed'eek ub'etab'aanälä. Ma' jed'eek upaatal umächik a kuuchil ulaak' maka jab'ix ti tan uyad'ik ajätziloo' 81, 83, 86, 88, 89 etel 90 ichil aju'um ad'aa, wa uyet'okoo' ub'ajil, jab'ix ti tan uyad'ik amuk't'ana.

Ka'lajun ti jo'k'äl Jätzil. Aj meyajoo' yotoch kaj. Uwichil uyanil, etel uwichil umeyaj, aj meyajoo' ti'l yotoch kaj yanoo' ub'etik jab'ix ti tan uyad'ik umuk't'anil a yotoch kaja, le'ek utusa'anil a tan uyad'ik upoliloo' akaja, etel b'iki ti b'eloo' ukaa ti meyaj tualakal ja' ub'etoo' jab'ix ti tan uyad'ik amuk't'ana.

Tulakal aj meyaj ti'l yotoch kaja yan umeyajtik le'ek aka' aalb'äti'iji jab'ix atan uyad'ik amuk' t'ana, etel b'iki'l ama' tan ub'etik tiki' ichil umeyaja.

Oxlajun ti jo'k'äl Jätzil. Ub'enil uwichil umeyaj yotoch kaj. Lekoo' ayotoch kaja yan uyad'ik b'iiki'il ukuuchil ti meyaj a jujuntuulu, ka' yanak aj b'ensaj tusa'an meyaja, ka' ub'etoo' tiki', ka' ub'etoo' jab'ix ti yan ichil uju'umili, ka'xan uk'amoo' utakinil, ti'i akaja, etel xan le'ek aka' jok'sab'äk ichil umeyaj ti ma' uyeele, jab'ix ti tan uyad'i amuk' t'an ti'i yotochkaja.

Känlajun ti jo'k'äl Jätzil. Ka' ye'b'ek b'iki ka' uchukoo' umeyaj yotochkaj. Le'ek ayotochkajo'o eteloo' ulaak' yotochkaj ka' uye'oo', ti'i kaj yan uye'ikoo' b'iki ka' uchukoo' umeyaj kaka'p'e uj, ti'i ka' uchukoo' umeyaj ti ki'.

Etel b'iki ka' ye'b'aanäk uwichil umeyaj aj meyajoo' yotoch kaja, jab'ix ti ke'en ichil aju'um ad'aa, umeyaj yotoch kaj ka' ub'ete' junp'eel ju'um b'iki ka' uchukoo' umeyaj.

Känlajun ti jo'k'äl Jätzil. Ka'sut. Ye'b'el b'iki'l uwichil umeyajoo' aj meyaj yotoch kaja. Umeyaj yotoch kaj tiijoo' aj meyaj yotoch kaj jab'ix ti tan uyad'ik ichila a jätzil 83, 88, 90, 95 etel 97 ichil a ju'um ad'aa, jab'i k'ui atan uk'aatik ichil a jätzili, ti'i ka' tz'ab'äkoo' jab'ix uk'atii, yan uye'b'el tii jab'ix ti uk'ato'o.

Känlajun ti jo'k'äl Jätzil. Uyoxp'eelil. Utusa'anil b'et meyaj ti ki'. Tii ma' ujelikoo' etel uyad'ajoo' ichil a jätzil känlajun ti jätzil ichil aju'um ad'aa, b'iki ka' uchukoo' umeyaj ti ki' jab'ix ti tan uk'aatik ajätzili tiijoo' aj meyaj yotoch kaja, b'el ukajoo' uyad'ä upoliloo' akaja, b'el ukaa' uyila' ti junb'el uyaniloo', jab'ix ti tan uyad'ik ichil a muk' t'an ti'i yotoch kaja.

Känlajun ti jo'k'äl Jätzil. Känp'eel. a yotoch kaja yan utz'eeek ujajil uwichil b'iki ka' uchukoo' umeyaj, aj meyajoo' yotoch kaja, etel uwichiloo' ti ketoo' uyanil ti'i meyaj, tii ka' uchukoo' umeyaj ichi ket etel ka' yanakoo' utukul ka' jok'ok taanil a yotoch kaja.

UJO'P'EEL JÄP'AANIL
Ukuuchil tak meyaj yotoch kaj

Jo'lajun ti jo'k'äl Jätzil. Ukuuchil b'et wichil meyaj yotoch kaj. Upoliloo' akaja yan uyantal ukuuchil ti'i b'et wichil meyaj le'ek a b'el ukaa uyila' tulakal uwichil ameyaj ichil akaja. Ukuuchil b'et wichil meyaja b'el ukaa aantab'äl umen uopliloo' kaj.

Ukuuchil b'et wichil meyaja le'ek yan utz'eel eeltab'äl tulakal a meyaj awalak ub'etab'aanäl yotoch kaja.

Le'ek upolil ukuuchil b'et wichil meyaja aj kajilak, uyeelak uwichil uyanil, uyeelak ukuuchil umeyaj.

Wäklajun ti jo'k'äl Jätzil. Uwichil umeyaj aj b'et wichil meyaj yotoch kaj. Le'ek ukuuchil b'et wichil meyaj le'ek ad'aa umeyaja:

- a. Ka' ub'ete' tulakal a ka' uyad'oo' upoliloo a kaja etel k'ui a jed'eek ub'etik ichil umeyaja.
- b. Ka' ub'ete' uwichil, ka' känänte, ka' meyajb'aanäk ti jomol ameyaj ti'i ka' jok'ok taanil a kaja, etel k'ui uk'ati ka' b'etab'aanäkä.
- c. Ka' ujele' ti jomol uwichil ameyaj atan ub'etab'aanäl ichil akaja, etel ka' tz'ab'aanäk unoochil akuuchili.
- d. Ke'enak utojkinte sansamal k'ui uk'ati akaj, te'i ka' tz'ab'aanäk umuk' ti'i ka' meyajb'aanäk.
- e. Yanak jup'eel ju'um tub'a laj tz'iib'aanak tulakal ayantii akaja, etel k'ui aj etel walakoo' uyaantab'äl.
- f. Ka' much'lakoo' upoliloo' akaj etel upolil kaja etel uwichil umeyaj eteloo' ulaak' aj anat meyaj.
- g. Ka' utz'aa' le'ek k'ui aka' k'aatb'äk umen upoliloo' akaja waxan ulaak' mak etel tulakal a ak yana.
- h. Sansamal uyutzkintikoo' uwichil alu'um yotochkaja.

Leekoo' ayotoch kaja jed'eeekoo' utz'eeek umeyaj juntuuł aj b'et wichil meyaj yotoch kaja.

Wäklajun ti jo'k'äl Jätzil. Ka'sut. Ukuuch uyanil ix ch'up. Ukuuch uyanil ix ch'upu ke'enak ichil yotoch kaj, le'ek yan uyilik b'iki'il uwichil umeyaj ti'i ka' jok'ok taanil ix ch'up aj kajili, etel b'iki ka' ub'ete'.

Upoliloo' akaja yan utz'eeek aj meyajoo' etel utak'inil tii ka' paatak meyajoo' amal jaab', tii' ka' uchukoo' umeyaj etel ka' ub'etoo' umeyaj. Le'ek ukuuchil uyanil ix ch'upu b'el ukaa ti meyaj etel ulak'oo' kuuch meyaj ichil a yotoch kaja.

Le'ek upolil ukuuchil uyanil ix ch'upu utz'ajoo' upoliloo' akaja etel le'ek ad'a ayan uyantal ti'iji:

- a. Aj kajilak;
- b. Tanak ukuxtal ichil akaja tub'a ka' aalb'äkä;
- c. Uyeelak ut'aninte at'an awalak ut'anintikoo' ichil a kaja;
- d. Uk'ajoolak ameyaj eteloo' ix ch'upu; etel,
- e. Uyeelak uwichil uyanil.

Wäklajun ti jo'k'äl Jätzil. Oxsut. Unaal ukuuchil ix ch'up yotoch kaja. Le'ek ad'aa unaal ix ch'up yotoch kaja:

- a. Ka' ub'ete' uwichil umeyaj tiijoo' ix ch'up ichil ayotoch kaja.
- b. Ka' usätoo' etel meyaj b'oon at'ak'in tz'ab'oo' tii umen ayotoch kaja ti'i ka' jok'okoo' taanil ix ch'upu;
- c. Ka' uchukoo' umeyaj ti ket etel upolil kaj, ka' ub'etoo' uju'umil uwichil umeyaj ix ch'up ich kaja;
- d. Ka' utz'aa' eeltab'äl tiijoo' upoliloo' akaja eteloo' ulaak', ti'i upolil kaj, tiijoo' upoliloo' kaj etel b'iki ti tanoo' ukuxtal ix ch'up ich kaja;
- e. Ka' utz'aa' eeltab'äl, ka' uchuk uyanat tiijoo' ix ch'up ti'i kaj, etel uyaniloo' ukuxtal.

- f. Ka' yanak umuk' ut'an ichil a much'tal awalak ub'etikoo' ich kaja;
- g. Ka' utz'aa' eeltab'äl etel ka' ujok'es taanil uwichil umeyaj ix ch'upu, etel aj mansa t'anoo' tii' ka' tz'ab'aanäk eeltab'äl k'ui awalak ub'etik ukuuchil ix ch'up yotoch kaja;
- h. Ka' uchukoo' umeyaj eteloo' ulaak', ti'i ka' paatakoo' uyaante ub'ajil etel tak'in eteloo' aj kajiletel xan naachil kaj, ti'i ka' ub'etoo' umeyaj tiijoo' ix ch'up ayanoo' ich kaja;
- i. Ka' utz'aa' eeltab'äl ka' xan uyad'ä' etel k'ui ajed'eek ub'etik upoliloo' akaja, etel atzikk'al ab'eloo' ukaa uyad'ä'ä, uwichil meyaj, b'iki ka' ub'etoo', b'oon utak'inil etel tulakal b'iki ka' uyaantoo' ix ch'upu;
- j. Ka' utz'aa' eeltab'äl ka' xan uyad'ä'uwichil umeyaj amal jaab' ichil ukuuchil umeyaj ix ch'upu, etel k'ui a jed'eek upaatal meyajb'äl tijoo' ix ch'upu;
- k. Ka' utz'aa' eeltab'äl ka' xan uyad'ä' b'oon utak'inil amal jaab' ayotoch kaja, eteloo' upoliloo' akaja etel xan awalak ub'etik uwichil ameyaja etel aj il tak'in yotoch kaj, eteltak tanak uyilk tiijak ix ch'up.
- l. Ka' ub'enes ti ki' tulakal meyaj ich kaj eteloo' uyotochil meyaj yotoch kaj jab'ix ti'i et'oktzil, ti'i ix ch'up, ti'i meen tz'ub' tijoo' ch'ajom etel xan nooch winik, tii ka' uch'aoo' ub'ajil ti ki' ichiloo' umeyaj tii ka' jok'ok taanil ix ch'upu.
- m. Ke'enak ichil aj naatz'kunaj t'an ichil ayotoch kaja, b'iki ti walak umotzintikoo' ti wetlu'umal eteloo' ix ch'up, ka' uchukoo' umeyaj ich ket eteloo' ulaak', eteloo' winik etel xan ix ch'up.
- n. Ka' uchukoo' umeyaj etel uyaj meyajoo' noj kaj eteloo' b'iki'il uyanil ix ch'upu.

Wuklajun ti jo'k'äl Jätzil. Uwichil aj b'ensaj il tak'in yotoch kaj. Le'ek ka' tz'ab'aanäk ka' manäk tulakal atan uyadik ichil aj tojkinaj t'an ichil a kaja, ka' uyillo' tulakal awalak uyokol yotoch kaja, tub'a walak utalel, etel b'iki ka' umeyajtoo' tulakal ayan ich kaja. A jujunp'eel ti yotochkaja yan uyantal uyaj il pach tak'in, le'ek b'el ukaa uyad'ä' b'iki ka' meyajb'aanäk, etel b'oon ayano'o ti'iji. Tulakal uwichiloo' umeyaj b'el ukaa meyajb'äl jab'ix ti aalb'aanii.

Wäxäklajun ti jo'k'äl Jätzil. Mak apatala etel b'iki'il umeyaj upolil aj il pach tak'ini le'ek ake'en yotoch kaja. Le'ek upolil aj il pach tak'ini ichil ayotoch kaja yanti'i ad'aa:

- a. Ka' uyad'ä', etel uyotochil aj il pach meyaj, tii upolil akaja etel b'oon atak'in yana etel b'iki ka' meyajb'aanäk, ka' ilb'aanäk k'ui ab'el ukaa meyajb'aanälä etel b'oon awalak ujok'olo b'oon awalak uyokol ti'i akaja, etel uwichil umeyaj a yotochkaja;
- b. Ka' uyad'ä' uwichil umeyaj tiijoo' upoliloo' akaja, ichil amuch'tala, etel ab'o'ol awalak ub'etik etel upolil akaja, etel uyeelakoo' ti ma' tan uyad'ik ichil amuk't'ana, b'eloo' ukaa uyila' tulaka ab'o'ol ab'eloo' ukaa ub'ete'e.
- c. Ka' ub'ete' uju'umil tulakal awalak uyokol b'oon awalak ujok'ol etel b'iki'il awalak umeyajtik ayotoch kaja, le'ek yan ub'etik ameyaja, etel xan le'ek yan ub'o'tik etel ayan yotoch kaja, ka' ub'ete' ti toj upach.
- d. Ka' ub'enes utusa'anil uwichil a meyaj etel k'ui atanoo' ub'etik yotoch kaja etel ka' ub'etoo' uju'mil tulakal ameyaj ub'etajo'o;
- e. Ka' utz'aoo' tii Upolil aj il Tojil Meyaj, uju'umil tub'a tz'iib'a'an tulakal uwichil umeyajoo', jo' k'il ti ak b'etaja'an ameyaja.
- f. Ka' utzikb'alto' upach umeyaj amal kän uj etel b'oon atan uyokolo etel b'oon atan ujok'ol ti'i akaja ka' uyad'oo' k'ui aka' b'etab'aanäkä.
- g. Ka' uk'älöo' uwichil ameyaja etel ka' meyajtoo' upach b'oon aokii etel b'oon ajok'ii yotoch kaja;
- h. Ka' umuch'kinte, ka' umeyajte, ka' uyila' etel ka' tojkinte umeyajoo' etel, tulakal, a walakoo' uk'ämik yotoch kaja, jab'ix ti tan uyad'ik amuk't'ana.
- i. Ye'b'ektii upolil akaja etel upoliloo' kaj b'iki umeyajb'äl upach atak'ini;
- j. Ka' uchukoo' umeyaj ich ket eteloo' ulaak aj meyajoo' etel ka' meyajb'aanäk tii ka' p'aatäköo' ti ki';
- k. Ka' ub'ete' etel sansamal umeyajtik upach b'oon atanoo' uyanat etel aj p'is lu'umu;
- l. Ka' utz'aa' eeltab'äl upolil akaja etel uyotochil aj il pach meyaj etel wa ka' jelb'aanäk b'iki ka' jaatzäk;
- m. Ka' umeyajte upach up'ax a yotochkaja;

- n. Ka' umeyajte uwichil atak'ini, etel upolil, ichil utaak' tak'in aj ilpach tak'in ti'i yotoch kaj;
- o. Ka' ub'ete' etel ka' utz'aa' eeltab'äl etel b'iki upach atak'ini le'ek umeyaj;
- p. Ka' umeyajte ulaak' meyaj ka' tz'ab'aanäktii, umen upoliloo' akaja etel upach atak'ini.

UWÄKP'EEL JÄP'AANIL

B'oon ayanti'i akaja

PAYANB'EJ T'ANIL

B'oon ayantijoo' akaja

B'olonlajun ti jo'k'äl Jätzil. B'oon ayanti'i akaja. Le'ek b'oon ayanti'i akaja, b'oon awalak uyokolo, etel b'iki'il umeyaj ichil akaja.

Jo'k'äl Jätzil. Awalak uyokol ti'i akaja. Le'ek ad'aa awalak uyokol ti'i anat ti'i akaja:

- a. Le'ek awalak utz'ab'äl tii ti'i ka' utäkaa'too' tiijoo' ajujunp'eel ti kaja jab'ix ti ka' uyad'ajo'o;
- b. Le'ek b'oon aka' uyad'ä' Ulu'umil Uju'umil T'anili ka' uyad'ä'ti'i akaja;
- c. Le'ek aka' tz'ab'äktii akaja;
- d. Le'ek tulakal ayan tii akaja, etel tulakal awalak ub'etiki etel ayanti'iji;
- e. Le'ek awalakoo' ub'o'olo, etel uyotocho tijoo' a yotoch kaja;
- f. Le'ek awalak uyokol etel walakoo' umeyajtiki, etel awalak utz'ab'älloo' ti'iji ti'i ka' jok'ok taanil akaja, etel xan awalakoo' ub'o'tik awalakoo' ukonolo waxan yanoo' umeyaj te'ilik;
- g. Le'ek awalak unaaltikoo' etel amaan awalak ub'etiko'o;
- h. Le'ek awalak unaaltikoo' etel ap'axa etel ulaak wichil meyaj,
- i. Le'ek awalak unaaltikoo' etel awalakoo' ukoniki waxan etel p'ax,
- j. Le'ek unaaltajoo' etel atäkaa'b'oo' ti'iji umen upolil aj il tak'in ich noj kaja;
- k. Le'ek awalak utz'ab'äl tiijoo' umen ulaak' kuuchil meyaja, ti'i akaja;
- l. Le'ek awalak utäkaa'b'äl umen ulaak' aj anato'o;
- m. Le'ek awalakoo' umeyajtikoo' ajunmuuch' ti kaja;

- n. Le'ek awalak utalel etel ameyaj awalakoo' ub'etik yotoch kaja;
- o. Le'ek awalak usijb'ili;
- p. Le'ek awalak usijik a noj kaja;
- q. Le'ek awalakoo' ukonik etel ayan ti'i akaja;
- r. Le'ek awalak uyokol, waxan etel amaan awalak ub'etiko'o etel ayan tii akaja, wa chen tanoo' utz'aj maan; le'ek awalak uyokol etel ameyaja, wa uyutzkintajoo'ti'l kaj, ichil ulu'umil akaja, etel;
- s. Etel ka'ax b'iki'ilak aka' uyad'ä' amuk't'ana waxan etel aka' uyad'ä' a yotoch kaja.

Jun ti wäkk'äl Jätzil. Utojil ki'il meyaj. Le'ek ka' yanak waxan ka' umächä' ayan ti'l ka' jok'ok taanil etel tak'ini etel ka' jok'ok taanil akaja etel ka' umeyajtoo' upach etel k'ui uk'ato'o, yan ub'etikoo' jab'ik uk'atii.

Ma' jed'eek uk'ämikoo' ulaak' anal atan uyokol wa ma' uyeelo'o. waxan ka' uchukoo' uk'aat tak'in, yan uyusk'inb'il tii uyumil, ka' uyeelte upoliloo' kaj le'ek ka' uyusk'intoo' atak'ini.

Ka' ti wäkk'äl Jätzil. Anat tii ka' utzlak tulakal. Leekoo' ti wetlu'umal jok'oo' ki'ili etel ti utzkinb'l ukuuchiloo' etel ayan ichil akaja, b'eloo' ukaa ub'o'te le'ek b'oon aka' uyad'ä' upoliloo' akaja, le'ek tub'a ma' tu paatal umanäl tupach uko'ojil. Etel aka' uyad'oo' upoliloo' akaja b'oon ab'el ukaa ub'o'to'o.

Le'ek anal atan uyokolo, etel ameyaj atan ub'etab'aanäl umen yotoch kaja b'el ukaa tz'ab'äl tii ka' meyajb'äk upach umen aj il pach meyaj, ka' uyiloo' ka' ub'o'too' b'oon up'axoo' etel uyad'ajoo' upoliloo' akaja etel ameyaj ka' ub'eto'o.

Etel umeyajtajoo' uchii tii ka' uyutzkintoo' a chumuk kaja ma' tu paataloo' ub'enes ichil ulaak' kuuchil.

Ox ti wäkk'äl Jätzil. B'et meyaj etel atak'in awalak utz'eeek unooch polil akaja. Le'ek ka' b'etab'aanäk junp'eel meyaj etel utak'inil noj kaja, etel b'iki ka'

meyajb'äänäk ti'l ka' jok'ok taanil akaja, ayotoch kaja wa uk'atii b'el ukaa uyusk'inte, waxan yanak junp'eel ju'um, uyad'ajoo' upoliloo' kaj.

Le'ekoo' upoliloo' anoj kaja, walakoo' umeyaj tu junal , yanoo' utzikb'altik upach tii ka' umeyajtoo' eteloo' ayotoch kaja etel xan a junmuuch' ti yotoch kaja.

Kän ti wäkk'äl Jätzil. Tub'a walak ub'eel awalakoo' ubo'tiki. Le'ek awalakoo' ub'otiki walak ub'eel ichil upolil aj il meyaj ti'l Ulu'umil T'anil ka' uyad'ä' ti'l akaja, ma' jed'eeek upaatal utz'aa' tii ulaak' maka. Le'ek awalakoo' unaaltik etel b'o'olo walak umeyajtik upach aj il Pach Meyaj Tak'in, le'ek ka' k'aat b'o'olo, yan uyantal uju'umil umen Upolil le'ek mak walak uyiliki.

Jo' ti wäkk'äl Jätzil. B'iki ti ka' up'ätoo' ti ma'ax k'ui amanäl ukaa etel awalak ub'etiki. Ma'ax junp'eel kuuchil meyaj ti'l noj kaj jed'eeek ujok'sik atan ub'o'tik ti wetlu'umala, jed'eeek ub'etiki yotoch kaj etel a ka' uyad'ä' unooch polil Ulu'umil Tanil.

Le'ek upoliloo' akaja jed'eeek uyutzkintik k'ui atan umanälä, etel ka' uyad'oo' ka'tuul maka etel b'oon ayano'o, le'ek ka' ensab'äk up'axa umen ma' uchuk ub'o'ol, etel ulaak' ayan kuchi ub'etiki, ka' ub'ote ichil uk'inil ka' aalb'äkä.

Wäk ti wäkk'äl Jätzil. B'iki'il unaal etel tulakal ayan ti'l a kaja. le'ek tulakal ayan ti'l akaja, chen ti'l akaja yanoo'tii ka' b'etoo' etel utz'ajoo' ti'l anoj kaja.

Wuk ti wäkk'äl Jätzil. Ka' umeyajte upach jab'ix uk'atii. Le'ek ayotoch kaja jed'eeek umeyajtik upach le'ek k'ui ayan ti'iji tii' ma'ax k'ui ajed'eeek uyaalb'äk tii etel atan uyad'ik amuk't'ana.

Leekoo' ayotoch kaja, etel walak umeyaj tu junal, jed'eeek utz'eeekoo' utak'in ichil taak' tak'ini ka' uyad'ä' unooch polil aj taak' tak'ini. Le'ek ad'aa jed'eeek ub'etab'äl wa ka' utz'aa' ut'an ka'tuulaka, etel b'iki ti walak umeyajoo'. Le'ek ka' uchukoo' utäkaa' tak'in ichil aj taak'tak'ini yan unaal upol atak'ini ti yaab'a ka' uyad'ä' utaak' tak'in Ulu'umil Taak' Tak'in le'ek ka' ub'etoo' atäkaa' tak'ini.

Wäxäk ti wäkk'äl Jätzil. Konol, tz'aj maanil le'ek ayan ti'l ayotoch kaja.

le'ek akonol, tz'ab'äl ti maanil etel ayanti'l akaja tan uyad'ik ichil amuk't'ana etel anoj kaja etel umuk't'an, jab'ix ti tan uyad'iki ti'l a noj kaja, tulakal ti uyotochil aj il Pach Tak'in ti'l akaja b'el ukaa tz'ab'äl ti'l upoliloo' akaja.

Le'ek b'iki ka' b'etab'aanäk akonolo, waxan chen ka' utz'aoo' ti maanil, etel ayan ti'l akaja, yan utz'eeek ut'an ka'tuul mak eteloo' a keenoo' ichil upoliloo' akaja, jed'eeek wa le'ek ayana ti'l yotoch kaj, b'el ukaa b'etb'el jab'ix ti uk'ati aj konolo.

B'olon ti wäkk'äl Jätzil. Ulu'um kaj. Le'ek upolil akaja b'el ukaa uyad'ä', ak uk'aataj tijoo' upoliloo aj meen kaja, etel b'iki ti b'el ukaajoo' timeyaj, b'iki ti b'el ukaajoo' umeyajte alu'um ti'l yotoch kaja; mentäkä le'ek b'iki ka' umeyajtoo' upacha yan ub'etikoo' jab'ix ti ke'en ichil a känp'eel jöp'aanil etel payanb'ej t'anil ichil aju'um ad'aa.

UKA'P'EEL T'ANIL

Up'ax yotoch kaj

Lajun ti wäkk'äl Jätzil. B'iki. Leekoo' ayotoch kaja, tii ka' k'ochokoo' ub'ete' k'ui uk'ato'o, jed'eeekoo' umaan jab'ix ti tan uyad'ik ka' uyad'ajo'o. yanoo' uyilik b'iki ka' uchukoo' ub'o'ol tii ma' ujub'ikoo' uwichil utak'in a yotoch kaja ka' uyiloo' ti ma' ujub'ikoo' uwichil utak'in akaja.

Le'ek ayotoch kaja ma' jed'eeek uyantal up'ax ka' manäk b'oon walak uxantal ti meyaj upolil akaja, ka' uyaante ub'ajil etel aka' uyad'o'o etel b'iki ka' ub'etoo' etel b'iki ka' p'aatäk.

Jed'eeek xan ub'etiki, ka' utzikb'alte upach jed'eeek utz'eeek utoolo ichil a konol ti'l a noj kaja, yan uyantal anat etel unooch polil aj il pach tak'in.

Junlajun ti wäkk'äl Jätzil. B'iki ti b'el ukaa ub'ete'. Etel b'iki ti b'el ukaa ub'ete' ichil ajäp'aan t'anili ti'l tulakal a yotoch kaja, kuuch meyaj, etel ulaak' kuuchil meyaj yanak uwichil umeyaj, etel yan uyantal uyanat umen Unooch polil ti'l noj kaj, ti'l yotoch kaj waxan etel ulaak' yotoch kaj.

Le'ek amaan aka' b'etab'aanäk ti ma' chukul jab'ix ti tan uyad'ik ichil jäp'aanil ad'aa, etel atan yad'ik a jätzil jo'lajun ti'l amuk't'an ti'l b'oon ayan jab'ix ti tan uyad'ik utusa'anili, b'el ukaa jok'sab'aanäl, wa ti'l kaj waxan ti'l uwichil meyaj le'ek yan uyilik wa ka' uk'atiinte, jab'ix ti tan uyad'ik ichil amuk' t'ana, leekoo' upoliloo akaja ka uyad'ä' ki'.

Ka'lajun ti wäkk'äl Jätzil. Uwichil etel b'oon upatalil ti b'o'ol. Le'ek up'ax a yotoch kaja ma'ax tub'a, jed'eek umanäl tu pach wa ma' jed'eek upaatal ti b'o'olo. B'el ukaa naa'tab'äl k'ui ti jaab'il ub'o'ol, etel b'oon tub'a jed'eek upaatala etel awalak unaaltiki etel b'oon a b'el ukaa ub'o'tee.

Oxlajun ti wäkk'äl Jätzil. Ullak' uwichil amaan tu pacj jab'ix ichili. Etel amaan a b'el akaa ab'ete'e waxan tu pach wa ichil, yan uyantal ti'i:

1. Uwichil ameyaja ka' tz'ab'aanäk ti'i ka' aantab'äk b'iki ka' uchuk umeyaj, b'iki ka' ub'ete' ichil ayotoch kaja, wa ka' noochkinb'ik, waxan ka' utzkinb'ik tulakal a ak yana.
2. Ka' b'etab'aanäk etel mak aka' utz'aa' ut'an tu pach ka'ax ka'tuulak eteloo' b'oon a keenoo' ichil amuch'tal eteloo' upoliloo' akaja, ka' tzikb'albaanÑak upacha le'ek b'iki ka' p'aatäko'o ka' ub'ete' uyotochil aj il wichil b'et meyaj ti'i yotoch kaj.
3. Le'ek amaan tu pacha yan ub'ensik upach umen aj il pach tak'in ti'i akaja etel ka' ub'etoo' le'ek b'iki uk'atoo' a noj kaja. Etel amaan ichili, yan ub'ensik upach upolil noj kaj ti'i akaja.
4. Le'ek b'iki ka' utzikb'altoo' upacha etel utool, yan uyantal tu pach biki jab'ix ti tan uyad'ik amuk't'ana etel akonolo, jab'ix ti tan uyad'ik ichil

uwichil ukuchil 34-96 ti'i unooch polil noj kaj. Etel b'iki ka' utz'aoo', yan utz'eeekoo' uyeelte upolil aj il pach tak'in ti'i noj kaj, ti'i ka' p'aatak tz'ib'a'an up'ax ti'i akaja.

5. Le'ek unaal upol amaana a ka' b'etab'aanäkä ma' jed'eeek umanäl tu pach etel b'oon amaanb'ii jab'ix ti tan uyad'ik aj il pach tak'in ti'i kaja, ka' utz'aa' eeltab'äl umen ukuuch taak' tak'in ti'i Ulu'umil T'anil.
6. Le'ek amaan ichili jed'eeek ub'etab'aanäl etel aj taak' tak'ini ti'i a noj kaja, ka' uyila' unooch polil aj taak' tak'in etel uyaj il pach tak'in yotoch kaj, jab'ix ti tan uyad'ik amuk' t'ana. Le'ek b'iki'l amaan ka' ub'ete' eteluntuul wetlu'umala ti ma' tan utud'esik uju'ul jab'ix uk'ati amuk' t'ana etel atan uyad'ik ajätzil ad'aa, b'el ukaa jok'sab'äl wa ma' uyad'aj wa ki' upoliloo' akaja b'el ukaa meyajb'älupach jab'ix ti tan uyad'ik amuk' t'ana.

Känlajun ti wäkk'äl Jätzil. B'iki. Ayotoch kajo'o jad'i' jed'eeek utz'eeekoo' b'oon awalak uyokolo waxan le'en awalak utz'eeek Upolil a Noj kaja, ma' umanäl etel b'oon awalak uyantal tii a yotochkaja ketak etel b'oon ka' xanak ti meyaja, tii ub'oolb'eeb' ap'ax ayana. Le'ek mak jed'eeek uyilik awalak utz'ab'älä wa uk'atoo' utz'aa' tii ulaak' mak yanoo' ub'etik le'ek b'iki ti tan uyad'ik amuk' t'ana.

Jo'lajun ti wäkk'äl Jätzil. Tz'aj eeltab'äl uwichil upach atak'ini. Le'ek upoliloo' akajayan utz'eeek amal uj, ichil alajun k'in tii a uj awataka, etel b'oon up'ax, ka'ax b'ikijak ka' ub'o'te, le'ek uwichil ka' yanak ap'axa ichil waxan tu pach etel b'oon ap'ax. Le'ek aj tz'aj p'axa, le'ek upolil aj il pach tak'ini, b'el ukaa uyila' ti tanak utz'aj eeltab'äl ayotochkaj sanasamala, wa yan junp'eelak ayotoch kaj ti ma' tan umeyaj ti ki'i, yan utz'eeek eeltab'äl tii aj il tojil meyaja le'ek mak walak uyilik upach ameyaja.

Wäklajun ti wäkk'äl Jätzil. Ke'ek up'átaja. A yotoch kaja jed'eeek uyantak uyanat etel awalak up'ätikoo' ichil uyotochil ameyaja etel xan aj il pach tak'in ti'i kaj. Ti'i ka' paatak, yan utz'eeek uwichil umeyaj, b'oon utak'in etel ab'e ukaajoo' ub'ete'e.

Wuklajun ti wäkk'äl Jätzil. Yan utz'eeek uwichil umeyaj. Ichil aka'p'eelil ub'enil auju, upoliloo' akaj ka' umächoo' atak'ini, yanoo' utz'eeek uyeelte akaja etel upoliloo' akaja etel xan aj mansaj t'anoo', etel tub'a b'el ukaa atak'ini.

UYOXP'EELIL T'ANIL

Le'ek utz'aj a Noj Kaja

Wäxäklajun ti känk'äl. Le'ek utz'aj anoj kaj etel uk'ub'aja. Le'ek ayanoo' ti'i etel atan uyad'ik a jätzil 257 ti'i Uju'umil Ulu'umil T'anil, b'el ukaa tz'ab'äl ti'i a yotoch kajoo' ti'i a noj kaja aman uj etel b'iki ti tan uyad'ik ichil a ju'um ad'aa tii ka' paatak ub'ete'.

Le'ek Uyotochil aj il pach Tak'ini b'el ukaa utz'aa' ti'i mak b'el ukaa uk'ämä'ä, etel ma' umanäl chumuk uj uk'inil, le'ek uyaab'il tii a yotoch kaja b'el ukaajoo' uyila' ichil aj taak' tak'in ti'i Noj Kaj. Ket ti b'el ukaa utz'aoo' ti'i ka'ax makak etel b'iki ti ka' tzikb'altajoo' upach.

B'olonlajun ti wäkk'äl Jätzil. B'iki ti b'el ukaa utz'aa' asijil a Noj Kaja. Le'ek atak'in ayanaetel atan uyad'ik a ju'um ad'aa, b'el ukaa tz'ab'aanäl ket etel b'el ukaa uk'ub'u':

- a) Aj il ju'um tii b'et meyaj ti'i unoj polil kaj le'ek walak ub'etik; etel b'iki ka' ub'ete';
- b) Juntuulak upolil, waxan uyaj anat le'ek mak utäkaa'taj upoliloo' aj il pach tak'ini;
- c) Upolil a yotoch kajo'o waxan uka'tuul anat le'ek mak a ka' uyad'o'o;
- d) Le'ek upolil a junmuuch ti'i a Noj kaja tii'joo' upoliloo' akaja etel upoliloo' ti wetlu'umal le'ek mak ka' uyad'o'o;
- e) Juntuul uyaj anat, wa upolil, utäkaa'taj aj il pach meyaj tak'in.

Le'ek b'iki ka' ujätzo'o b'eloo' ukaa ub'ete' ti b'aala':

1. Lajun ti ka'k'äl jätza'an jab'ix uyaab'il ti wetlu'umal ayan ichil akaja.

2. Jo'lajun ti ka'k'äl ket ti b'el ukaa tz'ab'aanäl ti'i a yotoch kaja.
3. Jo' ti ka'k'äl ti jätza'an etel awalk utz'ab'äl ti'i a jujunp'eel ti yotoch kaja.
4. Lajun ti junk'äl jätza'an etel biki ti ka' uyad'ajoo' akaja.

Etel tulakal atan uyad'ik ichil uyoxp'eelil a ju'um ad'aa, b'el ukaa aalb'äl ti tan ub'etikoo' tu junal a jujunp'eel ti yotoch kaja etel tulakal ab'o'ol awalakoo' ub'etiki, uk'uuch konol yotochakaj walakoo' utz'eeek b'oon tulakal, tii ka' ub'etoo' tiki' umeyaj, yanak uwichil, etel b'oon ub'etajo'o, b'eloo' ukaa ujätzä' eteloo' yotoch kaj.

Le'ek mak tanoo' ub'ensik taanili b'eloo' ukaa uyila' b'iki ka' ub'etoo' ichil a b'olon uj ti'i amal jaab', etel a walakoo' uyad'ik ti jomolo, ka' utz'ao' tu tan aj il toj pach meyaja etel atan uyad'ik etel ameyaj ab'etab'aanii etel utz'aj a Noj Kaja, tiijoo' a yotoch kaja. Le'ek b'oon a b'elukaa utz'ao'o b'el ukaa uyad'ä' upoliloo' jo' k'in le'ek ka' kajak ti xinb'al uk'inil amuk't'an amal jaab' etel tulakal awalakoo' uk'ämik umen a Noj Kaja.

Eteloo' ulaak' a yotoch kaja le'en a kuxlajoo'too, wa ma' yanoo' uju'umil ti yanajii tii ka' paatak antab'áloo', le'ek mak tan uyilk upach ad'aa yan uyilik b'iki ka' ub'ete' ka' uchuk uyanat.

Wäk k'äl Jätzil. Uyotochil anat le'ek awalakoo' utz'aj eeltab'äl etel b'iki ka' ujätzoo' awalakoo' usijiko'o a noj kaja. Le'ek uyotochil aj il pach meyaja ti'i upolil akaja b'el ukaa uk'ämä', ti toj upach, b'el ukaa uk'ämä' etel b'iki ka' p'aatäk uwichil ka' ujätzä', ti b'aala':

1. Le'ek Uyotochil Utojil il Meyaja: yan uyilik b'oon akaj yana tii ka' ub'ete' b'iki ka' ujätzä';
2. Le'ek Uyotochil aj il Wetlu'umala: b'oon ti wetlu'umal ayan ich kaja, etel b'oon ayan tii ajaab' amanii etel ka' tz'ab'äktii ka' uyila' b'oon uyaj meen k'ä' yan akaja;

3. Le'ek Uyotochil aj il Tak'in ti'i Kaja: le'ek b'oon awalak uyokol ti'i akaja etel awalakoo' utz'eeek ulaak' aj anat ti'i yotoch kaja, ka' utz'aoo' eeltab'äl ti'i aj il pach tak'in, ka' utz'aoo' ti ki' ka' uyeelte aj il tojil pach meyaj;
4. Aj il Tojil Pach Meyaj: tii ka' uyila' wa jaj atan uyaalb'äl ti'ijika' uyila' ichil a kuch amanii.

A jujunp'eel ti otoch meyaja yan umansik uwichil umeyaj junlajun ti oxk'äl ti'i a payanb'ejiil a uj amal jaab'. A aalb'ii yan utz'ab'aanäl eeltab'äl ich mansaj t'an.

Jun ti wukk'äl Jätzil. Ta'aj eeltab'äl umen yotoch kaj ti'i ka' uyeelte b'oon a ka' utz'aa' ti'i a jujuntuulu. Ma' umanäl junlajun ti'i uyoxp'eelil a uj amal jaab' leekoo' upoliloo' akaja yanaji utz'eeekoo' etel k'ui ub'etajoo' etel atak'ini b'oon a jok'ii etel b'oon a okii tii ajaab' amanii, etel uyotochil aj il pach tak'ini jab'ix ti tan uyad'ikaju'um ad'aa. Le'ek a yotoch kaj a ma' ub'etik utz'aa uyeelte ti'i a SIAF, b'el ukaa aalb'äl umeyaj tu junal, le'ek a ka' uyeelte a SIAF ichil ajaab' amanii. Wa ma' utz'eel eeltab'äl ti'i a jaab' awataka, b'el ukaa aalb'äl ti ma' yanaji uwichil umeyaja, ti'i ka' ilb'ik b'iki ka' jätzbaanäk.

Ka' ti wukk'äl Jätzil. Tz'ab'äl eeltab'äl umeyajtaa. Le'ek mak b'el ukaa uyila' etel atan uyad'ik ichil ajätzil b'olonlajun ichil a ju'um ad'aa, b'el ukaa tz'ab'äl eeltab'äl ichil uju'umil a Noj Kaja etel ulaak' aj mansaj t'an, etel b'oon ab'el ukaa utz'aa' tii a jujunp'eel ti kaja. Le'ek ka' utz'aa' eeltab'älä yan ub'etik ichil u ujil payanb'en ti'i a jaab' amal jaab'a. b'aalo' xan, yan utz'ab'aanäl eeltab'äl etel aj meen meyaj aka' ub'etoo' ichil akaja, ichil aj mansaj t'ana yan ub'etik jo'lajun k'in ka' aalb'äkä. Le'ek ka' tz'ab'äl eeltab'älä sijb'il b'el ukaa b'etab'äl ti jomol xan.

Ox ti wukk'äl Jätzil. B'oon ayan tiijoo' etel atz'ab'oo' ti'iji. Le'ek b'oon a aalb'i ti b'el ukaa tz'ab'äl tii a jujunp'eel ti yotoch kaja wa ma' umeyajb'äl upacha, jed'eeek uka' meyajb'äl ichil ulaak' k'ini, ti'i ka' tz'ab'äk ti yaan a anata.

Kän ti wukk'äl Jätzil. Ulaak' anat. Leekoo' a yotoch kaja b'eloo' ilik ukaa uk'ämä' a nata jab'ix ti tan uyad'ik ichil a muk' t'ana.

UKÄNP'EEL T'ANIL

Utak'inil ti'i meyaj Yotoch kaj

Jo' ti wukk'äl Jätzil. Uyaab'il uxantal meyaj. Le'ek uyaab'il uxantal ameyaj etel b'oon ayana etel uwichil meyaj walak ukajal jun ti apayanb'ej uju walak ujob'ol junlajun ti'i ujob'eeb' a jaab'a.

Wäk ti wukk'äl Jätzil. Uwichil b'oon ayana. Jup'elilik uyana ayan a yotoch kaja, etel ad'aa yan utz'eeek tulakal awalak uyokolo etel b'oon awalak usätiko'o le'ek ka' aalb'äkoo' ti'iji. Leekoo' aj anat yotoch kaja yantal ukaajoo' uyanat tu junal b'oon aka' okoko etel b'oon aka' jok'oko b'el ukaa uyad'oo upoliloo' akaja. Upoliloo' akaja jed'eeek uyanat etel ka' jok'ok taanil aj anat yotoch kaja. Eteloo' aj anat yotoch kaja le'ek b'oon awalakoo' uk'ämiki yanoo' uyad'ik etel b'oon awalakoo' uk'äkik ichil yotoch kaja.

Wuk ti wukk'äl Jätzil. B'oon a anat walakoo' uk'ämiki. Etel b'oon awalakoo' uk'ämiki jed'eeek umanäl etel b'oon a ak yana, etel xan b'oon ayan taak'aana etel a ak yana.

Etel b'oon awalak uk'ämiko'o etel awalak ujob'olo etel uwichil a meyaja etel a ak yana, etel ulaak' anat waxan chen maan, wa chen sijb'il etel ulaak' anat awalakoo' uk'ämiki ich kaja.

Le'ek ka' nak'sab'äl a anata etel a ak yana waxan ulaak' tub'a walakoo' uyanata, ad'aa ma' jed'eeek uyad'ik ka' nak'äk unaalo'o, waxan ka' yanakoo' umeyaj ulaak junpul.

Wäxäk ti wukk'äl Jätzil. Känänb'äl b'oon atak'in tii meyaja. Le'ek ka' b'etab'äk uwichil b'oon aka' meyajb'aanäkä b'el ukaa uyiloo' biki ti ke'en akaja, etel b'iki ti p'aati etel a jo' jaab' amanii.

B'olon ti wukk'äl Jätzil. B'iki ti b'el ukaa meyajb'äl atak'ini. Le'ek utak'in akaja yantal ukaa ti'l junp'eel uwichil umeyaj etel b'iki ti b'etab'aani, b'aala' ti b'el ukaa meyajb'äl:

- a. Uwichil;
- b. Uwichil meyaj;
- c. K'ui ti meyajil; etel,
- d. Ulaak meyaj.

Ti'l ka' meyajb'äk upach utak'inil b'oon awalak uyokol ti'l akaja, b'el ukaa meyajb'aanäl, le'ek b'iki ka' uyad'ä' aj il pach meyaja, etel b'iki ka' p'aatäk ameyaja b'aala ti b'el ukaa meyajb'äl:

- a. Uyotochiloo' meyaj;
- b. B'iki ka' uchukoo umeyaj;
- c. B'iki ka' usätoo';
- d. Utak'inil;
- e. Uwichil etel umeyaj;
- f. Tub'a walak utalel a anata; etel,
- g. Tub'a ke'en.

Lajun ti wukk'äl Jätzil. Uwichil tub'a b'el ukaa meyajb'äl. Le'ek tub'a b'el ukaa meyajb'älä, ka' utzkinb'ik ti ki' ichil akaja ka' yanak ti'i tulakal ti'i ka' lik'ik taanil akaja.

Ma' jed'eeekumeyajb'äl ulaak' b'a'ala wama' ti'i akaja.

Junlajun ti wukk'äl Jätzil. B'etab'äl etel ka' yanak utak'inil. Upolil akaja, tanak uyaantab'äl umen aj il pach tak'in eteloo' ulaak' polil, etel a tan uyad'ik ichil Uju'umil a muk't'anil ti'i Ulu'umil T'anili, ichil a ju'um ad'aa ti'i uwichil ameyaja, b'el ukaa ub'ete' etel a ak yana, ichil upayanb'ejil a lajun ti uj amal jaab'a, b'el ukaa uyee' ti'i upoliloo' akaja ti'i, ka' tz'ab'aanäk, jed'eeek uyutzkintiki. Utak'inili yan uyantal chumuk a uj ti'i ujob'eeb' ajaab'a. wa ka' kajak meyajb'äl ti

ma' aalb'i ka' meyajb'aanäkä, b'el ukaa meyajb'äl a tii ajaab' amanii, mentäkä jed'eeek uyutzkinb'il umen upoliloo' akaja.

A yotoch kaja yan utz'eeek etel umeyajtik upach ti ket utak'inil amal jaab' eteloo' aj mejen kaja, ti wet t'anil etel ma', yan uyilb'il uyaab'il ti wetlu'umal ichil akaja, b'iki ti ke'en ukuxtaloo', tanoo' uxok, uwichil ukuxtal etel wa yanoo' b'iki ka' kuxlakoo'.

Le'ek b'oon ayantii ayotoch kaj wa jed'eeek utz'eeke, le'ek upoliloo' akaja b'eloo' ukaa uk'ämä' amal jaab' uyanat ichil ayotoch kaja ti'i ka' uchukoo' umeyaj. Le'ek b'oon aka' tz'ab'äkoo' ti'iji ka'ax chumuk etel b'oon a keenoo' ichil upoliloo' akaja, mentäkä etel k'ui uk'atoo' ajujuntuulu etel b'oon ayantii ayotoch kaja.

Ka'lajun ti wukk'äl Jätzil. Anat eteloo' upoliloo aj mejen kaj etel ub'etb'el b'oon aka' yanakti'i a yotoch kaj ti'i meyaja. Le'ek upolil akaja etel ka' ub'ete' b'oon ayanti'i ayotoch kaja jed'eeek utz'eeek b'oon a ak uyad'aja ichil a much'tala, wa ak aalb'i ti jed'eeek umeyajb'älä etel ulaak' meya jayana; b'aalo' xan, ka' utz'aa' ka' meyajb'aanäk upach a meyaja.

Le'ek upoliloo' akaja b'el ukaa uyad'ä' b'iki ti b'eloo' ukaa ti meyaj etel ka' utzikb'alto' upach ichil a yotoch kaja, le'ek k'ui uk'atoo' ka' meyajb'aanäkä etel xan b'oon aka' sätb'äkä.

Le'ek upoliloo' akaja yan utz'eeek eeltab'äl tiijoo' upoliloo' akaja tub'a jed'eeekoo' umeyaja, ma' jed'eeek utz'eeekoo' etel ujok'sikoo' junp'eel meyaj ichil ayotoch kaja, wa ka', jok'sab'aanäkä.

Oxlajun ti wukk'äl Jätzil. Tz'ab'i etel ujelajoo' etel umansab'äl b'oon utak'inil. Le'ek ka' tz'ab'aanäk utak'inil ayotoch kaja, etel ka' jelb'aanäl ka' mansab'aanäk ti'i ulaak', yan uyad'ikoo' ti ki' wa uk'atoo' ka'ax chuk etel b'oon akeenoo' ichil upoliloo' akaja, etel yanoo' uyilik b'iki ka' umeyajtoo' unaaltajoo' upacha. Etel a anat ad'aa b'el ukaa täkaa'b'äl uka'p'eelil.

Le'ek upoliloo' akaja jed'eeek utz'eeekoo' b'iki ka' uchukoo' umeyaja etel b'oon ayanoo' ti'i utak'inili mentäkä upolil akaja jed'eeek ub'etik ka' mansab'aanäk waxan ka' yaab'kunb'uk utak'inil ameyaj atz'ab'ii.

Känlajun ti wukk'äk Jätzil. Uk'ati umeyaj. Le'ek ka' ub'ete', wa ma' aalbi ti'iji, usätaj a yana yan ub'ensik aj ilpach tak'in etel aj meyaj ich ki'il etel mak uyad'aj, wa jed'eeke. B'aalo' ilik, wa ka' yanak junp'eel ma'ki' tukul ichil a yotoch kaja, yanoo' ub'ensik taanil k'ui ub'etajo'o etel ka' ukänÑäntoo' k'ui ayanoo' tii etel yotoch kaja wa ka' meyajb'äkä, wa ma' patal ub'enes ub'ene uwichili.

Jo'lajun ti wukk'äl Jätzil. Tz'ab'äl eeltab'äl uwichil ameyaja. Upolil akaja yan utz'eel eeltab'äl amal kän uj tiijoo' uyaj anat polil kaja etel b'oon a anat walak uyokolo etel xan awalak ujok'ol ichil akaja. B'aalo' xan etel awalak uyad'ik aj mansaj t'ana etel ka' mansab'äk utak'inil, ka' utz'aa' tii aj il tojil meyaj, amal uj, le'ek b'iki'i atan umanälä, ka' ilb'aanäk awalak umansiko'o, etel ayan ti'iji etel ka' uyloo'.

B'aalo' xan, etel ka' yanak ti'i a kaja sansamal ka' ub'etoo' uchilamil, etel ad'aa, ke'enak ka' uyila' aj il pach tak'in etel aj il pach wichil meyaj ti'i a noj kaja.

Ti'i ka' meyajb'aanäk ti ki' etel awalak uyokol a walak ujok'ol ichil a noj kaja, a yotoch kaja yan utz'eeek ti'i a upolil a noj kaja b'oon ayantii ti'i ka' uchuk umeyaja, ti b'aalo'o ka' ub'eto' jab'ix ti tan uyad'ik a jätzil 241 ti Uju'umil Ulu'umil T'anil.

Tii' ka' patak b'ensab'äl taanili, upoliloo' akaja yan uyad'ik amal kän uj eteloo' upoliloo' akaja, etel b'oon awalak uyokolo etel b'oon awalak ujok'ol yotoch kaja. B'aalo' ilik yan uyantal ka' uyeeltoo' aj mejen kaja eteloo' uyaj ch'ab'ej etel tulakal ti wetlu'umal, etel tub'a jed'eeek uyeeltiko'o.

Wäklajun ti wukk'äl Jätzil. Meyajb'äl ti ki'. Ka' meyajb'aanäk ti ki' upacha meyaja etel b'oon ayan tii ayotoch kaja ke'enak uyila' Aj il Tojil Meyaj, yanak:

- a. Ka' uyila' ti jajak b'oon atan uyokol etel b'oon atan ujok'olo.
- b. Ka' uyila' le'ek b'oon ayantii akaja ka' ub'etoo' ti ki', ti b'aalo'o ka' jok'ok ti ki' tulakal ichil akaja.
- c. Ka' uyiloo' ti ka' b'etab'aanäk ti ki' a meyaj ichil akaja etel ka'ab'ikiilak uwichil umeyaj, tub'a b'el ukaa utz'aa' waxan yanak up'ax.
- d. Ma' utop yantal ameyaja tiijo' aj meyaj ichil ayotoch kaja, wa le'ek ameyaj ma'ki' uwichili tii ma' utz'eech ich ma'ki'il a kaja.

Wuklajun ti wukk'äl Jätzil. B'iki ka' meyajb'aanäk ti ki'. Ka' ilb'aanäk tiki' ameyaj tiki'i ichil ad'aa:

- a. Ka' uyiloo' tiki' b'oon ayantii akaja.
- b. Ka' uxot'oo' utak'inil etel b'oon ayantiijo'o.
- c. Ka' uyiloo' tiki' utak'inil.
- d. Ka' ukänäntoo' tulakal ayantii akaja.
- e. Ka' uyiloo' uwichil umeyaj.
- f. Ka' utz'aa' ut'an ti jaj a b'el ukaa ub'ete' etel umeyaj ichil ayotochkaja etel b'oon a b'el ukaa umuch'kintee, etel ayan ichil ayotoch kaja.

Wäxäklajun ti wukk'äl Jätzil. Umeyajtajoo' ti ki' etel ka' utz'aoo' eeltab'äl uwichil umeyaj. A yotoch kaja yan utz'eech eeltab'äl jab'ix ti tan uyad'ik ichil amuk't'an etel aj il pach meyaj.

UWUKP'EEL JÄP'AANIL

Uwichil umeyaj etel utusa'anil umeyaj aj il pach meyaj

PAYANB'EJ T'ANIL

Utusa'anil wichil aj il meyaj

B'olonlajun ti wukk'äl Jätzil. Tz'ab'äl eeltab'äl tii aj il tojil meyaj. Uyotochil, aj tz'iib', uju'umil ayan ichil ayotoch kaja, ti'i kaj etel jed'eech uyilik le'ek mak uk'atii etel xan jed'eech uk'aatik uju'umili jab'ix ti tan uyad'ik ichil ajätzil lajun ti ka'k'äl ti'i Uju'umil Ulu'umil Tanili.

Wuk k'äl Jätzil. Utusaanil ju'um. Etel tulaka' aka' b'etab'aanäkä yan uyantal uju'umil, yanak ukuch etel tulakal aka' uk'aate tii ka' p'aatäk ti ki'.

Le'ek b'oon mak uk'ato'o yanoo' uyad'ik, tub'a b'el ukaa chiitb'il etel yanoo' utz'eeek utojil tub'a tanoo' ukuxtal ichil akaja; wa ma' ujelik ukuuchil ti kuxtala, k'ochol ukaa uju'um le'ek tub'a ke'enaka.

Le'ek ajuumo'o yan ub'etab'aanäl ti noxi', ka' ilb'aanäk wa ma' k'ochi etel ka' b'etb'aanäk ti jomol ka' b'etab'aanäk ti ki'. B'el ukaa b'etab'aanäk ti sijb'il.

Jun ti wäxäkk'äl Jätzil. B'iki ka' utzlak uwichil. Le'ek b'iki ka' utzkinb'aanäk uwichil a meyaja, etel umeyaj waxan ka' täkaa'b'äk uju'um, b'el ukaa tz'ab'äl jab'ix ti tan uyad'ik amuk't'ana, jab'ix b'iki ka' meyajb'äk upacha.

UKA'P'EEL T'ANIL

Utusa'anil ulu'umil etel ujok'ol taanil

Ka' ti wäxäk Jätzil. Utusaa'nil etel ub'etb'el ameyaja. Leekoo' ayotoch kaja yanoo' ub'etik uwichil umeyaj etel yan umeyajtikoo' upach tub'a k'chi ulu'umil tii ka' jok'okoo' taanil ichiloo' ukajal, b'aalo' xan, yanoo' ub'etik, uyilik uwichil ameyaja, tanak ub'eel tulakal ti ki'

Leekoo' aj mejen lu'umu, lu'un ti'i meyaj, uyutzkinb'il etel ka'ax b'iki'ilak uk'ati ub'ete' a noj kaja etel ulaak aj anat, b'aalo' xan etel ti wetlu'umal tu junal ti b'aalo'o, yan uyad'ik ti uk'ati ayotoch kaja le'ek tub'a keeno'o.

Le'ek b'iki ka' jok'okoo' taanili, ka' ub'etoo' jab'ix ti ke'ene, yanoo' unaa'tik ka' ub'etoo' ti ki', ka' uchuk umeyajoo' ti ki' ti'i akaja jab'ix ad'aa, ma' jub'ikoo' utukul a anat awalakoo' ub'etik ulaak' ti wetlu'umal ichil ulaak' kaja:

- a. Mejen b'ej, b'el, b'eniltak etel maneebtak, aj kanan kaj kich'panak, jab'ixak ukuxtalo'o.
- b. Yanakoo' uja', ukuuchiloo', b'iki ka' jätz b'äkoo'.
- c. Yanakoo' uk'aak' ich kaj, ichil xan uyotoch.
- d. Ub'enil k'ak'ax ja' ka'ax tub'ajak.
- e. Ukuuchil sä l ool etel b'axäl, kuuch kanb'al xok, konol, uk'cheeb' puutwetlu'umal etel uyotochil tz'äkyaj.

A yotochkaja yan uyilik tii ka' yanak tulakal ad'aa ichil akaja.

Ox ti wäxäkk'äl ti Jätzil. Uwichil meyaj etel umeyajb'äl alu'umu. Etel b'iki ti tusa'an uwichil alu'umu etel b'iki ka' jok'ok taanil a kaja yanoo' utzikintik, tulakal, akuuchil tijoo' ti uchb'en xooko'o, leekoo' tak tz'iib'aan tunich, kuuch sälool, kuuch je'neeb'al, nukuch naj uchb'en etel unu'kul ayan ichil akaja, b'aalo' xan b'iki ti walakoo' uyanat.

Ichil uju'umil ameyaja b'el ukaa aalb'äl, etel ulaak', uwichil umeyajb'äl alu'um ichil akaja, etel b'iki uk'atoo' meyaj, b'iki ka' ch'ijikoo' uyaab'il ti wetlu'umal etel b'iki ka' jok'okoo' taanil.

Kän ti wäxäkk'äl Jätzil. Ka' aalb'äk ti ki'aju'um ti'i meyaja. Le'ek ti aalb'i ti ki' a ju'um ti uwichil a meyaja etel ka' jok'ok taanil akaja, b'aalo' xan etel ka' jelb'aanäk, yan ub'etb'el ka' uyad'oo' manal chumuk etel akeenoo' ichil upoliloo' akaja.

Jo' ti wäxäkk'äl Jätzil. Umeyaj upolil Ulu'umil Tanil. Le'ek umeyaj upolil Ulu'umil Tanili waxan ulaak aj meyaj tii' kaj, ka' ub'etoo' ti'i ka' lik'ik taanil akaja, b'el ukaa b'etb'aanäl jab'ix ti tan uyad'ik uju'umil ameyaja etel ulu'umil uyeel upoliloo' akaja.

Wäk ti wäxäkk'äl Jätzil. Ka' uyad'oo' ka' uchukoo' umeyaj tu chi' b'ej. Tii ka' meyajb'aanäkuchi' ab'eje, yan uyad'ik ayotoch kaja, etel b'iki ka' meyajb'aanäk, ma' umanäl ka'k'äl up'is kich'panak etel jo' ti ka'k'äl utaan ab'eje.

Ma' jed'eek uyantal junp'eel ukuuchi uk'ul tii kaaläl chi' b'eje yanak unaachil jo'k'äl.

Tii ka' aalb'äk wa ki'i, a yotoch kaja b'el ukaa uyila' b'iki ti p'aatoo', le'ek ka' umeyajtoo' ab'eje. Wa jed'eek uma'kuntikoo' ub'enil junp'eel lu'um, waxan chumuk kaj wa ichil aj mejen kaj, ti ma' uyeel tub'a ub'eel ab'eje, yan ub'o'olb'ol uyumil alu'umu jab'ix ti tan uyad'ik a muk't'ana.

Wuk ti wäxäkk'äl Jätzil. Ujajil ju'umil ti'i meyaj ti' yotoch kaj ti'i ka' ujäp'ä' akaja. A yotoch kaja yan ub'etik uju'umil uwichila meyaja, ti'i ka' jok'ok taanil akaja, etel le'ek b'iki uk'atii jab'ix ti tan uyad'ik a jätzil ka' ti wäxäkk'äl ichil aju'um ad'aa.

Le'ek b'iki ka' jätzb'aanäkä, a lu'umu, etel ulaak' wichil ka' jätzb'äk ichil akaja waxa ub'etik ulaak yotochil meyaj tu junal, yan uyantal uju'umil ti'i yotoch kaj.

Le'ek b'iki ka' jok'okoo' taanili yan ub'etikoo' jab'ix ti p'aati ichil ayotoch kaja waxan, ka' ub'etoo' umeyaj ichil akaja ti b'aala':

- a. Mejen b'ej, b'el, b'eniltak etel maneebtak, aj kanan kaj kich'panak, jab'ixak ukuxtalo'o.
- b. Yanakoo' uja', ukuuchiloo', b'iki ka' jätzb'äkoo'.
- c. Yanakoo' uk'aak' ich kaj, ichil xan uyotoch.
- d. Ub'enil k'ak'ax ja' ka'ax tub'ajak.
- e. Ukuuchil säl ool etel b'axäl, kuuch kanb'al xok, konol, uk'cheeb' puutwetlu'umal etel uyotochil tz'äkyaj.

Wäxäk ti wäxäkk'äl Jätzil. Ujajil tii ka' ub'etaj. Le'ek ka' yanak uju'umil ti'i yotoch kaja jab'ix ti tan uyad'ik ajätzil amanii, ti wetlu'umal tu junal waxan yanak uyanil yanoo' ub'etik tulakal aka' uyad'o'o etel ameyaj yanoo' ujob'esik tiki' etel ayotoch kaj yaj uyad'iki, etel ulaak' anat ka' ub'ete' ulaak' aj anat ichil akaja, etel b'oon ti b'elukaa paatal, ka' ub'ete' a yotoch kaja.

Wa ka' manäk uk'inili a meyaja etel ma' job'oko, aj meyajo'o yan ub'o'tik ti'i ayotoch kaj ti'i ka' ujob'esoo' a meyaj ap'aatii.

B'olon ti wäxäkk'äl Jätzil. Uju'umil. Le'ek ka' k'u'b'uk uju'umili ti'i ka' konb'oko waxan ka' k'exb'aanäk etel jätza'an alu'umu yan uyantal uju'umil jab'ix ti tan uyad'ik ichil a jätzil wuk ti wäxäkk'äl jätzil ichilaju'um ad'aa, ukuchili etel uk'inil yan uyantal ichilaju'umu, wa ma' yana ma' jed'eeek utz'iibili.

UWÄXÄK P'EEL JÄP'AANIL

B'iki ka' ub'o'te usip'il

UPAYANB'EJ T'ANIL

K'ui ama'ki' ub'etaja etel b'iki ka' ub'o'te

Lajun ti wäxäkk'äl Jätzil. K'ui ama'ki' ub'etaja. Ya ub'o'tik usip'il etel ama'ki' ka' ub'ete' le'ek ka' aalb'äl tii jab'ix ti ke'en ichil utusa'anil uwichil ameyaj ichil yotoch kaja, ka' uyiloo' ti wetlu'umal, etel ulaak' mak etel k'ui uwichil.

Junlajun ti wäxäkk'äl Jätzil. B'iki ka' ub'o'te usip'il. Etel uyanil, a yotoch kaja jed'eeek ub'etik, le'ek k'ui ub'etaja, etel b'iki ka' ub'o'te usip'il le'ek ad'aa ma' ub'etaj tiki' etel b'iki ti aalbi ti'i umen ayotoch kaja etel aju'um ad'aa:

- a. B'el ukaa chiitb'il waxan etel ju'um waxan etel tzikb'al.
- b. Ka' ub'o'te.
- c. Wet'b'el ukaa umeyaj le'ek b'oo unoxi'il usip'ili etel wa ma'yan uju'um umen yotoch kaja etel k'ui ub'eteja.
- d. Tokb'ol ukaa uju'um ti'i meyaj.
- e. K'älb'äl ukaa uyotochil akanb'al xoko.
- f. Jub'b'ul ukaa, anaj atan ub'etb'ele.

Le'ek b'iki ti b'el ukaa ub'o'te usip'ili yan ub'etb'el jab'ix ti tan uyad'ik amuk'tana, etel tulakal a ka' yad'ä' ayotoch kaja; etel ka' tz'aa' uajil aj il sip'ili ti'i ayotoch kaja, aj il sip'il b'el ukaa utz'aa' b'oon ab'el ukaa ub'o'te le'ek b'oon aka' uyad'ä'ä (Q.50.00), uka'nalil ub'o'ol (Q.500.000.00), etel b'iki b'oon unoxi'il usip'il. Mentäkä, le'ek unoxi'il asip'il ka' ujub'u' uwichil umeyaj akaja, le'ek a b'el ukaa ub'o'tee yan ub'o'tik tulakal etel k'ui ub'etaj ti ma'ki'i.

Ka'lajun ti wäxäkk'äl Jätzil. Ub'o'ol etel usip'il. Wa ma' ub'o'tik usip'ili ichil uk'inil ti aalb'ii, upolil akaja jed'eek ukajal utz'aa' ka' meyajb'äk upach etel k'ui ama'ki' ub'etaja, etel k'ui ub'etaja, le'ek mak b'el ukaa uyila'a. jab'ix ti tan uyad'ik amuk'tana, le'ek b'iki ka' ub'o'te usip'ili etel tulakal ueichil ub'etaja.

Oxlajun ti wäxäkk'äl Jätzil. B'iki ti b'el ukaa ub'o'te usip'il. Etel b'iki ti ka' ub'o'te usip'ili; etel b'oon uchukal ub'etikoo' ameyaj umen ayotoch kajaetel mak b'elkuchi ukaa ub'ete'e b'el ukaa k'aatb'äl b'iki ka' ub'ete'.

Känlajun ti wäxäkk'äl Jätzil. Yan uyantal uyaj anat. Ma'ax juntuu ti wetlu'umal jed'eek uk'älb'äl wa ma' chiitb'i, etel k'ui aj etel tan uk'älb'äl.

UKA'P'EELIL T'ANIL

B'iki ka' uyaante ub'ajil

Jo'lajun ti wäxäkk'äl Jätzil. Uju'umil wa ma' ub'etb'el. Etel uwichil a tzikb'al uyad'aj upolil akaja, etel ulaak' ma ket etel uyad'ajoo' upoliloo' akaja, waxan etel ulaak' anat meyaj tii' yotoch kaj, etel ulaak' aj ilpach meyaj ti'i yotoch kaj, yan uyusk'intik, etel mak ub'etaj ti ma'ki'.

Wäklajun ti wäxäkk'äl Jätzil. Ma'yan uwichil aju'umu. Upoliloo' akaja, etel upolil kaj eteloo' aj anatmeyaj yotoch kaj, etel ulaak' aj anat, jed'eek ujub'ik uwichil aju'umu etel k'ui uk'ati ub'ete'e, tii ma' meyajb'äl upach.

Wuklajun ti wäxäkk'äl. Uwichil b'iki ka' uyutzkinte. Etel uju'umil ajaj ti'i upoliloo' akaja yan uyantal b'iki ka' utzlak.

Wäxäklajun ti wäxäkk'äl Jätzil. Uwichil uju'umil b'iki ka' meyajb'aanäk. Etel uyutzkinb'aanäl auwichil etel b'iki ka' meyajb'aanäk yan uyutzkinb'il jab'ix ka' uyad'aj upoliloo' akaja, jab'ix ti tan uyad'ik ichil amuk't'ana.

B'olonlajun ti wäxäkk'äl Jätzil. Ma' uk'atoo' yotochkaj b'iki ti tan umeyajb'äl. Le'ek ayotoch akaja jed'eek utz'eek b'iki ka' meyajb'äk upacha etel b'iki uyad'ajoo' unooch polilo'o, a jätzaano'o, etel ulaak' uyotochil anat, ka' uchukoo' umeyaj jab'ix ti tan uyad'ik ichil amuk't'ana. Jed'eekoo' ub'etik tu junala.

Wäxäk K'äl Jätzil. B'iki ka' b'etab'aanäk ti ma uk'ati. Le'ek b'iki t5i ma' uk'atii, uju'umil, uk'inil etel b'iki ka' ub'ete' ti ma' uk'ati etel b'iki ti tan uyad'ik uyoxp'ee'tl t'anil, b'eloo' ukaa uyila' b'iki ti tan uyad'ik ichil amik't'ana etel utz'ajo'o.

UYOXP'EELIL T'ANIL

Aj ilpach sip'il yotochkaj

Jun ti b'olonk'äl Jätzil. Ka' yanak aj il sip'il ichil ayotoch kaja. Etel ka' uyad'oo' ameyaja, etel ka' b'etab'aanäk atanoo' uyad'iki, etel tulakal aka' uyad'ä' ayotoch kaja jed'eek ub'etik ka' yanak, etl ayanti'iji, aj il sip'il yotoch kaja etel b'iki ka' uyila' wa jed'eek uyantala.

Le'ek ka' yanak aj il sip'ili jed'eek uyantal ayaab' meyaj ichili, etel k'ui uk'ati akaja.

Ka' ti b'olonk'äl Jätzil. Uwichil umeyaj aj il sip'il yotoch kaja. Le'ek aj il sip'il yotoch kaja yan uyilik tulakal atan umanäl ichil ayotoch kaja, etel b'iki ti

ke'en ichil Uju'umil Ulu'umil T'anil, ichil aju'um ad'aa etel ulaak'tak muk't'an, jab'ix etel atz'ab'ii.

Le'ek aj il si'pil yotoch kaja, yan uk'ajooltik tulakal b'iki'il ajed'eeek ub'etik jab'ix ti tan uyad'ik amuk't'ana, le'ek ka' uyad'ä' ayotoch kaja etel unoochil ulu'umil.

Ox ti b'olonk'äl Jätzil. Le'ek ka' tz'ab'äk ichil ukkuchil aj il sip'il yotoch kaja. Upoliloo' akaja b'el ukaa uyad'ä' maki' aj il sip'il ti'i il meyaj yotoch kaja etel b'iki atan uk'aatik aju'um ad'aa etel utusa'anil. Ichil a kaj tub'a ma'yan uyotochil aj il sip'ilile'ek upolil akaj yaj uyad'ik ka' umächä' upolil akaja etel b'iki'il umeyaj aj il si'pil yotoch kaja, ka' uyila' tulakal etel b'iki ti tan uyad'ik ichil aju'um ad'aa. Jad'i' upoliloo' kaj jed'eeek upeksik ichil ukuuchil aj il sip'ilyotoch kaja, etel ka' uyad'ä' ukaa ub'etaj.

Kän ti b'olonk'äl Jätzil. K'ui ayan uyantal ti'i le'ek mak uk'ati ameyaj ti'i aj il sip'il yotoch kaja. Le'ek mak uk'ati meyaj ti'i aj il sip'il yotoch kaja yan uyantal ti'i uju'umil jab'ix ti tan uyad'ik amuk't'an eteloo' aj il sip'ili; uyeelak ut'aninte at'an awalak utzikb'ab'äl ich kaja wama'an yan uyantal uyaj mansaj t'an.

Jo' ti b'olonk'äl Jätzil. B'iki ka' uchuk umeyaj. Le'ek aj il sip'il ichil ayotoch kaja yan uyeeltik, b'el ukaa uyila' etel ka' ub'ete' b'iki ka' uyutzkinte:

- a. Tulakal a b'a'al ama'ki'i ichil aki'il kuxtala, kich'panak kaja, ki'il kuxtal, uwichil kuxtal, etel tulakal ajed'eeek utz'eeek ayotoch kaj ti'i akaja, upoliloo' akaja etel ulaak' mak yan ub'etikoo' tiki' etel uyanil ayanoo'ti'iji etel jab'ix xan ti tan uyad'ik amuk't'ana, le'ek ka' uyad'o'o etel utusaanil atan uyad'ik ayotochkaja.
- b. Etel wa ka' yanak junp'eel k'asil ichil uwichil ameyaja, aj il sip'ili ichil a yotochkaja yan ub'etik, uju'umil tii ka' utäkaa'te ichil unooch polil ajil sip'il, wa noxi' uwichil a sip'ili, ka' uyad'oo' tii aj kanan kaj, le'ek yanoo' uyilik, jab'ix ti tan uyad'ik ichil amuk't'ana, tii ka' ub'etoo'. Ka' uyiloo' uwichili

yanoo' uyilik b'iki ti yanti'i etel, wa jed'eeke, yan uyaantab'äl umen juntuu
a ak uyeele.

- c. Ka' xiik uyib'i k'ui ab'el ukaa ti manälä, etel chen ka' uyila' etel k'ui atan uyad'ik amuk't'ana b'el ukaa upolil akaja, ka' utz'aa' uyeelte tiijoo' upoliloo' akaja tii ka' uyad'oo' ti ki' uwichil. Aj il sip'il yotoch kaja b'el ukaa ukänänte tii ka' xiik ti ki' tulakal etel k'ui ab'el ukaa ub'ete'e.
- d. Etel tulakal atzikk'al ayantal ukaa etel tulakal uju'umil ka' mansab'aanäk tii upolil akaja, tii ka' paatak uyad'ä' utukul ayotoch kaja etel jajak uwichil, etel aka' uyad'ä'ä.
- e. Etel a tumul meyaj wa ma' ki' ti b'etab'aanii ichil akaja, waxan sab'eentzil tiijoo' ti wetlu'umal, b'el ukaa ilb'il, jab'ix ti tan uyad'ik amuk't'ana etel uyanil umeyaj, etel ka' uyila' uwichil b'iki ti tan umeyaj.
- f. Etel b'iki ka' ub'o'te usip'il etel amuk't'ana, le'ek ka' ub'ete' ayotoch kaj uwichil umeyaj ichil ulu'umili ti ma'yanti'i, aj il sip'il yotoch kaja ti maneeb'e.
- g. Etel b'iki ka' ub'o'te usip'il etel amuk't'ana, etel ut'anil a ki'il kuxtala etel ayanoo' ukonol, ukuuch kinsaj, ukuuch ki'olal etel konol ti b'el ke'enak ichil ulu'umil akaja.
- h. Etel tulakal ajed'eeke umanäl tu pach umuk'il at'ana, ut'anil, etel ajed'eeke ub'etik ayotoch kaja.

Ichil tulakal uwichil tulakal uyeel aj il sip'il yotoch kaja, yan uyilik etel ka' ub'ete' tulakal b'iki ka' ub'o'te usip'il, etel k'ui ub'etaja.

Wäk ti b'olonk'äl Jätzil. Uwichil b'iki umwyaj jb'äl uwichil ameyaja. Wa ka' b'etab'aanäk ti ma' ki' etel atan uyad'ik amuk't'ana, b'eki ti uk'ati, uwichil ichil uyotochil a il sip'ili b'el ukaa b'etb'aanäl che ich t'anil, tu tan ti wetlu'umal, jajak uwichil, mentäkä yan uyantal aj il sip'il tii ka' ub'enes uwichil amuch'tala.

Wuk ti b'olonk'äl Jätzil. Ukajeeb'. Le'ek uwichili kajal ukaa ti b'aala':

- a. Le'ek amuk't'ana, ka' uyad'ä', uwichil ke'enak ichil ayotoch kaja jab'ix ti ke'ene.

- b. Wa ka' tzolb'ok tu chi'il, yan uyilb'il ti jomol, b'el ukaa b'etb'el uju'umil, le'ek tub'a tan up'aatäl uk'ab'a' atan utzolo etel tanak xan uyeeltab'äl ukaa tan ub'etik etel k'ui uk'atii.
- c. Wa ka' tzolb'ok waxan ka' ub'ete' ti tz'iib'aan, ichil atan utzolo ka' utz'aa' tulakal uk'ab'a' etel uch'ib'al, ujaab', yan uyätan, uwichil umeyaj, tub'ajil, tub'a tan ukuxtal, etel ukuuchi tub'a jed'eeek utäkaa'b'äl uju'umu ke'enak ichil ulu'umil akaja le'ek tub'a yanak uyotochil aj il sip'ili; b'el ukaa uyad'ä' k'ui ub'etaa etel k'ui uk'atii.
- d. Tzol etel ka' awad'ä' etel, umeyaj, yanoo' uk'chol upoliloo' etel aj meyaj ti'i yotoch kaj, etel uyotochil meyaj ake'en ichil uwichil umeyaja.

Le'ek atzol, ka' atz'aa' eeltab'äl, b'el ukaa tz'iib' b'il tu wich junp'eel ju'um le'ek b'iki'il uwichil asip'ili, b'el ukaa jok'sab'äl ti yaab' uju'umil, etel yan uyantal uju'umil taak'a'an wa ka' sa'täkä.

Etel uyanil uwichil ub'etaja ma' jed'eej utz'ab'äl eeltab'älä, wa tulakal ki' ichil ayotoch kaja, mentäk ka' b'etab'aanäk utusa'anil ayana yan ukuntal aj il sip'ili, yan ub'etik uyutzkintik ti jomol tulakal.

Wäxák ti b'olonk'äl Jätzil. Uwichil ub'eteb'el ab'a'ala. K'ämaanak atzolo, aj il sip'ili yan umeyajtik upach ti jomol etel b'el ukaa ukanb'alte b'iki ka' ub'enes upach etel jo'p'eel k'in upach atzikk'ala, jab'ix ti tan uyad'ik amuk't'an ti'i yotoch kaja le'ek b'iki'ilak uwichili.

B'olon ti b'olonk'äl Jätzil. Ulaak' ajed'eeek ub'etik aj il sip'il ti'i yotoch kaja. Le'ek ka' uyutzkintee, aj il sip'ili b'el ukaa uyad'ä', tii ka' jok'ok ti ki' tulakal a tzikk'al ab'el ukaa ub'ete'e, ka' ub'ete' ich jo' k'in ichililik, wa ma' job'ii yan uka' b'eteb'el ulaak' ti'i ka' yanak uju'umil. Leekoo' ti wetlu'umal atanoo' uchiitb'eli, ti ma' uk'ocholo'o etel atan yad'ik aj il sip'ili, jed'eeek utz'ab'äl tiijoo' ad'aa:

- a. Jed'eeek uk'älb'älä,
- b. Yan ub'o'ol, etel

c. Yan uyutzkintik uwichil ukuxtal.

Etel ujob'eeb' ub'ool sip'ili yan uk'aatb'äl tii aj il sip'il, etel ti ma' utz'oksaj ayan ub'etiki.

Lajun ti b'olonk'äl Jätzil. Uyutzkinb'een ju'um. Job'i uwichil akaxan sip'ili, aj il sip'il ti'i yotoch kajaichil u jo'lajun k'inil b'el ukaa uyad'ä' k'ui ab'el ukaa ti manäl tii ujob'eeb'e, etel yan ub'etik ichil junp'eel ju'um tulakal amanii, ka' utz'aa' uaynil tulakal ukäxtajo'o, etel uyanil, b'el ukaa utz'aa' wa ka' k'älb'äk wa ma'.

Junlajun ti b'olonk'äl Jätzil. Muk't'an le'ek ama' ilb'ii. Etel ama'yan ichil uwichil ukuxtala jed'eel umeyajb'äl tulakal etel atan uyad'ik ichil aju'um ad'aa, uju'umil k'atal, etel muk't'an tii aj il sip'il etel xan muk't'an ti'i uwichil meyaj.

UKÄNP'EEL T'ANIL

Ujob'eeb' uwichil

Ka'lajun ti b'olonk'äl Jätzil. Uyaab'il etel uwichil unaal. Upolil akaj etel uyaj anatoo', etel upoliloo' amejen kaj etel aj anat kanan kaj etel atanoo' umeyaj yotoch kaja etel atan yad'ik ichil g) ti'i ajätzil jo'lajun ti wukk'äl ti'i Uju'umil Ulu'umil T'anil.

Oxlajun ti b'olonk'äl Jätzil. Uju'umil ti'i umeyaj. Etel uju'umil umeyaj ka' utz'aa' upolil akaja waxan uyaj anat, upoliloo' aj mejen kaj etel aj anat kanaj kaj, ka' ub'etoo' sijolal ti meyaja, b'el ukaa tz'ab'äl eeltab'äl jab'ix ti tan uyad'ik ajätzil amanii.

Känlajun ti b'olonk'äl Jätzil. Utojiil ka' tz'ab'äk ichil umeyaj. Etel ka' tz'ab'äk eeltab'äl uwichil umeyaja upolil akaja, uyaj anatoo', b'el ukaa ilb'aanäl b'iki ka' b'etab'aanäk ti b'aala':

- a. Le'ek upolil ab'el ukaa ti jok'olo, ichil junp'eel much'tal etel upoliloo', b'el ukaa utz'aa' uyanil upolil akaja a okol ukaa, yan ulik'sik uk'ä' aj toj uk'ä' aj b'ese ke'enak tuwich Uju'umil Ulu'umil T'anil etel uaju'um uwichil umeyaj yotoch kaj b'el ukaa ub'etel etel atan uyad'iki: ¿tan atz'eeek at'an etel uaynil ti wetlu'umal, ka' uchuk ameyaj ti ki' ichil upolil akaja ete b'iki ti ka' anaaltaj akuuchil; tojak awool etel Uju'umil Ulu'umil T'anil, ka' atzikinte, ka' ab'ete' tulakal ti ki' ichil akaja, ka' ak'änänte uyanil akaja? Ka' uchi unuuk etel ujajil, le'ek atan ujok'olo b'el ukaa utz'aa' uyanil te'itun b'el ukaa uk'ub'u' junp'eel ache' yan uyanil ichil akaja.
- b. Le'ek upolil a okii, tanak ut'an eteloo' atumul polil kaja b'el ukaa uk'aate ka' unak'soo uk'ä' aj toj b'el xan ukaa utz'aoo' uyanil etel b'aal' tib'el ukaa ub'etoo': ¿tan atz'eeek at'an etel uaynil ti wetlu'umal, ka' uchuk ameyaj ti ki' ichil upolil akaja ete b'iki ti ka' anaaltaj akuuchil; tojak awool etel Uju'umil Ulu'umil T'anil, ka' atzikinte, ka' ab'ete' tulakal ti ki' ichil akaja, ka' ak'änänte uyanil akaja Ka' uchi unuuk etel ujajil, le'ek atan ujok'olo b'el ukaa utz'aa' uyanil. Uju'umili b'el ukaa b'äläxb'aanäl umen a jok'o'o etel xan a okoo' ichil upoliloo' akaja etel uyan tz'iib' ke'en ichil amuch'tala.

Jo'lajun ti b'olonk'äl Jätzil. Junmuuch' ti meyaj wetlu'umal. Le'ek ajunmuuch' ti meyaj ti'i ti wetlu'umala, etel atan uyad'ik ichil ajätzil wäxäklajun etel b'olonlajunu ichilaju'um ad'aa, uyad'ajakoo' upoliloo' a noj kaja etel ulaak' ayanoo' uyanili, b'el ukaa ti p'aatäl ichilaju'um ad'aa, ke'enak ichil uyotochil umeyaj upolil kaj ichil ulu'umil. Etel b'iki ti ke'en ichil amuk't'an tiijoo' aj mejen muuch' meyaja ka' uchukoo' ub'o'ol ti'i ukuuchil.

Wäklajun ti b'olonk'äl Jätzil. Uwichil ixch'up wa xid'al. Etel ut'anil ichilaju'um ad'aa yan utz'ab'äl umeyaj ti ket, ma' uyantal ayajkunaj b'ajil tiki b'ajili jab'ix ti tan uyad'ik ichil a jätzil kán ti'i Uju'umil Ulu'umil T'anili.

Wuklajun ti b'olonk'äl Jätzil. Tupb'aani uwichil. Jed'eeek utupb'aanäl uwichil umuk'il umeyaj ayotoch kaja, ichil u eeltab'äl ukuch 58-88, etel ujätzil 23 ti'i u eeltab'äl ukuch 52-87, tu ka'p'elil ti'i uyotochil a Noj kaja.

B'olonlajun ti b'olonk'äl Jätzil. Le'ek ut'anil ad'aa tz'ab'i ujajil manal chumuk eteloo' upolil Ulu'umil T'anili, okol ukaa uyanil upayanb'ejil ti'i uwukp'eelil a uju ti'i a jaab' 2,002, etel b'el ukaa tz'ab'äl eeltab'äl ichil uju'umil T'anil.

ETEL AJ IL SIP'IL TI'I KA' PAATAK MEYAJB'ÄL UPACH, KA' TZ'AB'ÄK EELTAB'ÄL.

UB'ETAJOO' ICHIL UYOTOCHIL AJ B'ET MUK'T'AN, ICHIL ULU'UMIL T'ANIL, ICHIL UKA'P'EEL K'INIL TI'I A KÄN UJ TI'I A JAAB' 2,002.

JÄTZIL AJED'EEK UJOB'OL UMUK' ICHIL UT'ANIL 22-2010 TI'I UYOTOCHIL ULU'UMIL T'ANIL

Ka'lajun ti känk'äl Jätzil. Walak ujob'ol umuk'. Le'ek b'iki ti walak ukajal kuxkinb'il junp'eel ti kaja kajaanak b'etb'el uju'umil ti'i ka' yanak umuk'il ut'anil, job'ol ukaa meyajb'äl upach etel k'ui uk'atajoo' le'ek ti kaji meyajb'äl ukuxkinb'il akaja.

Oxlajun ti oxk'äl Jätzil. Walak ujob'ol umuk'. B'iki ka' jätzb'aanäk etel b'iki ti b'etaja'an. Ma' ub'etik ti ma'ki' le'ek mak ub'etaja etel ka' utz'aj eeltab'äletel b'iki ka' mansab'äk ichil a jujunp'eel ti yotoch kaja, yan uka' much'taloo' lajun k'in ti'i meyaj le'ek ka' ad'ab'äk ujajil ichil a muk't'an etel ka ka' b'etb'aanäk b'oon utak'inil ayana ti'i ajaab' 2009 ka' meyajb'äk upach, ka' ti wad'ä' le'ek b'oon aka' mansab'äk waxan ka' jätzb'aanäk etel a ak b'etb'aanii ka' jok'sab'äk eeltab'äl etel upektzil ma' jed'EEK utz'ab'äl ichil a uj awataka.

Etel ayan wa ma' ket etel ayan ichil amuk't'ana, etel ab'eel b'el ukaa jätzb'aanäl etel b'iki ti tan uyad'ik ichil amuk't'an ti'i ayotoch kaja.

Känlajun ti känk'äl Jätzil. Tupb'aani uwichil. B'el ukaa tupb'ul uwichil le'ek ut'anil ichil uk'inil wuk ti'i a kän uj ti'i ajaab' 1938 etel ulaak' wichil meyaj jajak ke'enak ichil a ut'anili.

Jo'lajun ti oxk'äl Jätzil. B'oon uxantal. Le'ek ut'anil tz'ab'i ujajil umen manal chumuk upoliloo' Ulu'umil T'anil, yantal ukaa umuk' uyanil wäxäk k'in manäk ti ka' tz'ab'i eeltab'äl ichil uju'umil tz'aj pektzil ti'i Ulu'umil T'anil.